

1.04 Strokovni članek

UDK 929:728.82(497.4 Cerklje)
94(100)"1939/45"
prejeto: 30. 5. 2006

Marija Cvetek

prof. slov. jezika, prim. književnosti in etnologinja, Slovenska c. 14, SI-1234 Mengeš
e-mail: marija.cvetek1@guest.arnes.si

Spomini na Strmol. Vilma Mlakar, roj. Urh – nekdanja strmolska sobarica

IZVLEČEK

Prispevek je posvečen spominom Vilme Mlakar, roj. Urh (1920), ki je sedem let (1939–1946) službovala na gradu Strmol. Poleg njenih spominov so v članek pritegnjeni tudi terenski zapiski o drugih informatorjih, ki v svojih pripovedih še dodatno osvetljujejo življenje na gradu v tem prevratnem času. Spremljamo gospodarja Rada Hribarja in njegovo ženo Ksenijo do njune aretacije (4. januarja 1944) in čas po njuni likvidaciji do konca vojne in po njej, ko je Strmol postal protokolarni objekt.

KLJUČNE BESEDE

spomini, grad Strmol, Rado Hribar, Ksenija Hribar (roj. Gorup pl. Slavinjska), Vilma Urh Mlakar, 2. svetovna vojna, medvojne likvidacije

ABSTRACT

REMEMBERANCES OF STRMOL. VILMA MLAKAR BORN URH – ONETIME STRMOL CHAMBERMAID

The contribution is dedicated to the memories of Vilma Mlakar born Urh (1920) who served at the Strmol castle from 1939 to 1946. Besides her recollections, the article contains field notes on other informers who in their narrations additionally illuminate the life at the castle during that revolutionary time. We learn about the lord of the castle Rado Hribar and his wife Ksenija until their apprehension (January 4th 1944), and of the time after their liquidation until the end of the war and after when the Strmol castle became state facility.

KEY WORDS

Recollections, Strmol castle, Rado Hribar, Ksenija Hribar (born Noble Slavinjska), Vilma Urh Mlakar, Word War II, inter-war liquidations

Gospa Vilma Urh, por. Mlakar (1920) je kot služkinja sedem let (1939–1946) službovala na Strmolu. Takratni lastnik gradu, industrialec Rado Hribar, je na njem živel s svojo ženo Ksenijo in njeno materjo Amalijo Gorup pl. Slavinjsko.

Vilma Mlakar danes živi v Bohinjski Češnjici, kamor se je leta 1946 preselila po poroki z Ivanom Mlakarjem, ki ga je spoznala prav na Strmolu. Po vojni je prišel tja služiti vojsko kot stražar protokolarnega objekta. Pravzaprav bi lahko rekli, da gospa živi na svojem "strmolu", saj Sadjarjeva hiša stoji na samem v strmini nad vasjo. Po moževi smrti tu živi sama, sin Rado in hči Vera pa služujeta in s svojima družinama stanujeta v Ljubljani. Gospa Vilma je neverjetno vitalna, prijazna in gostoljubna; ne manjka ji uglajenosti, ki je bila potrebna za službo v visoki družbi.

Rodila se je na Štajerskem, v zaselku Bistrica; ta danes spada k vasi Lučica pri Vranskem. Živel je na materinem domu in se sprva pisala Poznič, dokler se mati ni poročila z njenim očetom. Ker je bila preslabotna, je tu s šestim letom niso hoteli sprejeti v šolo, zato jo je vzela k sebi stara teta Polona iz Braslovč, kjer je bila šola *čez cesto*.¹ Na očetov dom se je Vilma preselila šele, ko je začela obiskovati 5. razred osnovne šole na Vranskem. Imela je še dve leti mlajšega brata Janka, ki je leta 1944 padel v partizanih. Pri štirinajstih letih ji je umrla mama in oče se je še enkrat poročil. Otrók ni bilo več, saj je bila mačeha že *v letih*. Vilma je hodila še dve leti v nižjo meščansko šolo. Želela si je imeti dostojno obleko, perilo itd., zato se je s šestnajstimi leti odpravila služiti. Ker še ni bila polnoletna, ni mogla dobiti delovne knjižice. A kljub temu ji jo je vendarle *zrihtal* njen stric, ki je bil v službi na občini. Služiti je šla v Celje k Majdičevim, k mladi vdovi tovarnarja Kuneja, Ruši Majdič Kunej. Z njenimi tremi otroki se je Vilma hitro spoprijateljila. V Celju so imeli vilo Fortuna, v Gornji Radgoni pa graščino. Nekoč je Vilma hudo zbolela, ker je na mrzli Hudinji oprala celo goro perila. Zdravnik, ki ga je poklicala starejša služkinja, je bil hud, dejal je, naj prijavi gospodarico, *to nemškutarco*, češ da jo je pustila vnamar. Gospa je bila dobra z njo, a ruski emigrant, slikar *knjaz* Juraj Čarkasov, s katerim je živela, pa je bil neprijazen s služinčadjo. Zdravnik je podaljševal Vilmi bolniški stalež še potem, ko je bila že pri znanki v Rimskih Toplicah, kjer se je *eno sezono* učila kuhati. Lastnica hotela Ruth Ulrich ji je ponudila službo, a se ni odločila, da bi ostala tam. Nekoč jo je konec tedna obiskala sestrična Hilda, ki je kratek čas službovala na Strmolu. Povedala ji je, da je odpovedala službo, ker je noseča in se bo poročila. Dejala ji je, da je gospe Hribarjevi že obljubila, da bo namesto nje prišla na Strmol ona, se-

strična Vilma z Vranskega. Vilma je odšla še domov na Štajersko, na ponedeljek pa se je že z avtobusom odpeljala v Ljubljano.

Sprejem na Strmolu

Še isti dan se je morala že ob desetih *zglasiti* v pisarni pri Šumiju v Ljubljani. Pričakala jo je žena Rada Hribarja, strmolskega gospodarja in lastnika tovarne Šumi. Gospa Ksenija je bila zelo prijazna z njo. Vilmo je očarala s svojim naravnim in preprostim vedenjem. Omenila ji je, da bo na Strmolu najprej štirinajst dni na preizkušnji. Vprašala jo je po delovni knjižici in Vilma ji je razložila, da jo bo prejšnja delodajalka poslala naknadno. Hribarjeva se je šele zvečer z možem vrnila na Strmol, njo pa je z avtobusom poslala do Dvorja. Peljala se je do znane Kepicove gostilne pri Bavantu, potem pa je peš nadaljevala pot do strmolskega dvorca. Nemška oskrbnica, ki je govorila slovensko, jo je že pričakovala. Vilma se spominja prvega vtisa o gradu; vse v njem se ji je zdelo nadvse lepo in imenitno. Prijazno jo je sprejela tudi Ksenijina mati, gospa Amalija. *Tastara gospa* je bila zelo vesela, ker je bila Vilma uglajena in jo je pozdravila: "Ljubim roko, milostljiva." Tudi gospe Kseniji je rekla milostljiva, a ona ne bi dovolila, da bi ji poljubljala roko.

Kmalu je Kunejeva poslala delovno knjižico, kamor je zapisala, da je Vilma sama odpovedala službo in da jo *toplo priporoča*. Vilmi se je kasneje knjižica izgubila, ko sta z možem prenavljala hišo, a se spominja, da je prišla na Strmol 3. septembra leta 1939, *tretji dan po začetku 2. svetovne vojne*. Tudi gospodar Rado Hribar je naredil na Vilmo izreden vtis. Bil je ljubezniv in prefinjen človek, pravi *gentleman*. Vilmo so seznanili s *personalom* v gradu: s strežnikom Karlom Šteblajem, s kuharico Marí in sobarico Angelco. Na gradu sta bila zaposlena tudi dva vrtnarja; starejšemu je bilo ime Francelj,² mlajši pa je bil Janez Por. Francelj Eržen je bil *šef* lovskih čuvajev, a je pomagal tudi v gradu. Za živino sta skrbeli dekli Katra in Micka. Občasno so hodili moški in ženske iz okoliških vasi pomagat na vrt; ženske so hodile v grad tudi prat. Ponavadi sta ob ponedeljkih prali dve perici.

Vilma se je takoj prvi dan lotila dela; začela je kar sama pomagati v kuhinji. Dobila je svojo sobo ob *tranzitnem* vhodu; v njej pa je ostala samo *do prvega mraza*, ker tam ni bilo peči. Kasneje sta si obe sobarici delili veliko sobo v prvem nadstropju; v njej je bila tudi dolga likalna miza. Sicer so imeli likalnico še na *enem koncu* v gradu.

Nazadnje se je Vilma preselila v bližino gospe Amalije, da jo je ta lahko poklicala, kadar je potrebovala pomoč. Včasih ji je kar potrkala, iz kuhinje

¹ Sintagme iz pripovedi Vilme Mlakar so izven pre mega govora v poševnem tisku.

² Kjer se Mlakarjeva ne spomni več priimka, je zapisano samo ime.

pa jih je klicala z zvoncem. Vilma je dobila dve delovni *uniformi*; enake je imela tudi sobarica Angelca: ena je bila roza, druga pa svetlo modra, obe z belimi pikami. Pozimi sta si *čez* oblekli samo jopico, ker je bilo toplo, saj so imeli centralno kurjavo.

Niti štirinajst dni ni bila Vilma na gradu, ko je dobila že prvo darilo. Ksenija in njena mati sta odpotovali k sorodnikom v Italijo. Od tam sta ji prinesli lepe rdeče uhane in prav tako zapestnico iz koral. Na Strmolu se je Vilma hitro *vživela*; nihče ni več omenil poskusne dobe v novi službi. "Zelo dobro smo se ujeli", pripoveduje, "in vzeli so me za svojo." Počutila se je kot doma, kot da ni v službi, zato si je med delom vedno popevala in se prešerno smejala. Gospod ji je nekoč dejal: "Vilmica, vaš smeh me zvečer uspava in zjutraj zbudi." Najbolj je bila srečna, če so jo pohvalili in bili zadovoljni z njenim delom. Gospod in gospa nista skoparila s pohvalami. Ksenija jo je večkrat objela in ji tudi marsikaj podarila, razen zlatnine. Vilma je bila mlada, rada je bila lepo oblečena. Nekoč si je v Ljubljani kupila lep, svetel kostimček. Gospe sta ga takoj hoteli videti in morala se ga je pomeriti. Ko se je šla pokazat gospe Amaliji, je pohvalila njen okus. Vilma je šla v Ljubljano, kadar ni bilo obiskov in je bilo manj dela. Nekoč si je

Vilma Urh (pozneje poročena Mlakar) v grajskem parku na Strmolu ok. 1940 (last: Vilma Mlakar).

na sejmu kupila cenen prstan, a bel kamenček se je tako čudovito svetil, da je še Ksenija rekla: "Skoraj bi prisegla, da je diamant." Vilma ga je morala sneti s prsta, da ga je pogledala od blizu. V tako sproščenem ozračju in prijaznem razumevanju deklških želja se je Vilma počutila domače in svobodno. Ker ni imela mame, jo je njihova toplina še bolj osrečevala in ni čudno, da se je zelo navezala nanje. Vseskozi jih spoštljivo omenja kot *gospoda*, *gospo* in *tastaro gospo*, a v pričujočem prispevku bomo zaradi ponavljanja te naslove vsaj ponekod izpustili. Prav tako velja to za gospo Vilmo.

Delovni čas in praznični dnevi

Ponavadi je Vilma vstajala ob šestih ali pol sedmih zjutraj, če pa sta se gospodarja kam odpravljala, pa še prej. Kuharica Marij ji je zvečer povedala, da bo potrebovala pomoč in jo je že ob štirih zjutraj poklicala v kuhinjo. Večkrat jo je klicala, naj pride pomagat *klofat* (stepat) testo za kruh in tudi za potice. Služinčad in posli so jedli v kuhinji. Imeli so dolgo mizo in kakih dvanajst ljudi je vsak dan sedlo okrog nje. Tja so hodili jest tudi delavci, ki so pomagali na vrtu. Po zajtrku je šla Vilma v jedilnico pripraviti mizo, kjer so zajtrkovali Strmolski in njihovi gostje. Zajtrk je *servirala* okoli osme do pol devete ure. V jedilnici so imeli pravo kavo, ki je ni bilo treba kuhati, samo prelili so jo z *zavretim* mlekom. Pili so tudi čaj. Na mizi je moralo biti maslo, med, sadje in včasih mehko kuhana jajca. Gospa Ksenija je za goste povedala, da bi *ta gospod rad jedel to in to...* Imeli so domače maslo in cela vedra medu, ker je gospod Rado imel čebele. *Rihtal* jih je vrtnar Janez Por. Rado in Ksenija nista veliko pojedla, gospa Amalija pa še manj. Gospod je najraje jedel sadje. Zelo rad je jedel šaro in ni mogel pozabiti, kako dobro jo je znala skuhati njegova mati Evgenija. Marij jo je poskušala pripraviti po njegovi pripovedi. Pohvalil jo je, da jo je dobro skuhalo, ampak da ni taka kot materina. Radova nečakinja Angelika Hribar³ pove, da je tudi njen oče Zoran rad jedel šaro in kruhove cmoke, ki jih je znal sam pripraviti. Tudi Rado jih je zelo rad jedel; če je kakšen ostal, ga je pojedel za zajtrk. "Marij jih je narezala, nanje ubila jajček in vse skupaj pocvrta na maslu," razlaga Vilma.

Ko je Vilma po zajtrku pospravila mizo, je morala pomagati gospe Amaliji, vmes je pospravljala po sobah, kajti Angelca je kmalu odšla v Avstrijo. Tudi Šteblaj je pridno čistil. "Se je izkazal," ga pohvali Vilma. A na začetku je pobral vso napitnino; potem pa je Ksenija včasih zavpila: "Vilma, pridite, gostje odhajajo!"

Posebno med vojno so na gradu večinoma jedli

³ Angelika Hribar, avtorica prispevka o Hribarjevi rodovini v pričujoči številki Kronike.

samo divjačino. Ko je bila sezona za perjad, so bile na jedilniku jerebice, fazani itd. *Fantje*, ki so delali na Strmolu, bi raje jedli klobase. Mesar je naredil klobase brez česna, ker gospodarja nista marala njegovega močnega vonja. Radov svak Slavko Plemelej je vedno dejal: "To ni za nič!" Raje je imel svoje klobase in večkrat je smrdel po česnu.

Služkinji sta servirali v črnih oblekah, belih čipkastih predpasnikih in belih rokavicah. Vilma razlaga, da je po tedanjem bontonu morala biti služkinja tiho in da se ni smela vmešavati v pogovore, ko je stregla gospodi. "Jest sem bla lepo tih. Če je biv kakšen smeh, sem se mal drgač držala. Sem bla naučena, da nisem govorila."

In pripominja: "Gospa Ksenija mi je zmeram pomagala, posebno, kadar sem imela obe roki zasedeni. Prjela mi je pladenj al pa skledo al kar je že blo. V jedilnic so bli visok stol, da sem komej pršla do mize." Streči je začela pri gospodarju, a je pokazal, da mora najprej dati gospe Amaliji, ki je sedela poleg njega, Ksenija pa *vizavi* (nasproti). Gospa Lia, kakor so ji tudi rekli, je imela zelo rada svojega zeta. "*U, pa kako!*" se spominja Vilma. "*To je blo zmeram le: Rado pa Rado...*" Za mizo je večkrat sedelo trinajst do petnajst ljudi. Po kakšni *jagi* pa še več in takrat je bila Vilma *čisto zbita*. Zahtevali so tudi, da je Vilma prinašala kavo, kajti zaupali so ji, da ne bo *raznašala* njihovih pogovorov.

Vilma ni samo pospravljala in stregla, morala je skrbeti tudi za gospo Amalijo. Kmalu po Vilminem prihodu na Strmol je namreč Amalija padla in morala jo je kopati in oblačiti. Tudi k frizerju v Kranj jo je spremljala. Tja ju je peljal hlapec s ponijem in mimogrede je šel po pošto.

Strmolski niso nikoli *gnjavili* svojih zaposlenih, zato so še s toliko večjim veseljem poprijeli za delo. Kadar ni bilo obiskov, je Vilma poleti rada pomagala na vrtu, grabila je tudi seno. Nekoč ko sta šla gospodarja zdoma, "smo zvekli ves salon ven," pripoveduje Vilma. Vse so očistili z bencinom in s pasto namazali parket. *Fantje* so *klofali* preproge, v tistem pa sta se vrnila gospodarja in se smejala: "Zakaj pa to počenjate, saj ni umazano?" "Računal smo, da ne boste tako hitro nazaj," so jima povedali. Hoteli so ju presenetiti in razveseliti. Že takrat so imeli v vsakem nadstropju svoj električni sesalec in aparat za loščenje parketa. V Češnjevku pa so imeli svojo transformatorsko postajo. Nekoč jim je zmanjkalo elektrike; Vilma je šla sama pogledat v transformator in opazila je, da je neka ročka padla na tla. Pritrdila jo je na pravo mesto in spet so imeli elektriko. Rado ji je povedal, da se je ves čas bal, dokler se ni vrnila nazaj.

Služničad in posli

Do druge svetovne vojne je bila služničad zaposlena pri bolj ali manj premožnih meščanih in v

mestnih ter podeželskih plemiških družinah. K služničadi štejemo tako imenovane hišne "pomočnike": sobarice, strežnike, kuharice itd. V pričujočem prispevku smo jih "prišteli" k vrtnarjem, šoferju in lovcu, saj so imeli vsi skupaj dostojen družbeni položaj in ugled na gradu, med seboj pa tudi dobre, demokratične odnose. Tudi posli, hlapci in dekletke, ki so skrbeli za živino, so prevzemali določena dela in naloge služabnikov. Dekletke so pomagale v gradu in grajska služničad je občasno pomagala na vrtu, polju in v sadovnjaku. V Vilminem času na gradu pravzaprav niso imeli zaposlenega hlapca; hlapec pa so rekli možakarju, ki je hodil pomagat na vrt in je bil zadolžen za vpreganje in izpreganje konj. Do vojne je opravljal tudi vlogo kočijaža, potem pa je morala Vilma sama voziti s ponijem. Vsi zaposleni so bili na gradu dobro preskrbljeni s hrano in stanovanjem. Seveda so imeli tudi pravico do dopusta. Vilma je šla vsako leto od deset do štirinajst dni k sestrični Hildi v Rogaško Slatino. Plačo jim je gospod dajal v kuvertah; Vilma pravi, da ji je večkrat tudi gospa primaknila svojo. Radova brata Sveto in Peter sta Vilmi ponavadi za novo leto dala *kuverto*, ker domači niso dajali napitnin. Vilma se spomni, da ji jo je Svetozar nekoč za praznike izročil, v njej pa je na vizitki pisalo: Vilmi, ki se često ukvarja z našimi otroki, dvojno. Ksenija ji je svetovala, naj si za prihranke sproti kupuje balo in druge potrebščine, ker bo denar vedno manj vreden. Res si je nabavila rjuhe, prevleke in vso balo je že imela pripravljeno, preden se je poročila. Denarja ni nosila na banko, imela ga je kar doma. Nekaj se ji je nabralo tudi od *tringelta* (napitnine). Med vojno je denar zamenjala v marke in po njej spet v dinarje, tako da ji je bore malo ostalo. Po smrti gospodarjev niso dobivali redne plače. Včasih je Amalija kaj prodala in jih nagradila za delo.

Kuharica Marí Žibert je bila samska, doma je bila iz Rake pri Krškem. Tudi njen brat Tonček je bil nekaj časa zaposlen na Strmolu. Bil je šofer, a je večinoma pral avtomobile. Marí je imenitno kuhala; pred prihodom na Strmol je bila zaposlena po hotelih. Kljub temu je niso imeli preveč radi, ker je bila *firbčna* (radovedna) in je rada jezicala. Z Vilmo sta se *zastopili*, ker ji je večkrat pomagala kuhati, posebno kadar je prišlo na grad veliko ljudi. Posebej je kuhala za *personal* in posebej za gospodo, čeprav ji je Ksenija večkrat rekla, naj kuha v *enem loncu*. Za gospodo so bile okusnejše prikuhe in boljše meso. A Marí je uganila, da je gospodarju, ki ga je občudovala, všeč, da je *šparovna* (varčna) in da *drži s hišo*. Nekoč je šla na dopust, pravzaprav jo je Ksenija prisilila, naj si vendarle vsaj enkrat malo odpočije. Začela je jokati, da nima kam iti. Z domačimi se ni dobro razumela in skrbelo jo je tudi, kdo bo tačas kuhal. Gospa ji je zagotovila, da jo bo kar sama nado-

meščala. A zjutraj so delavci hodili ob šestih na zajtrk, gospa je pa šele ob osmih vsa zaspana prišla v kuhinjo. Vilma jim je sama pripravila zajtrk in potem vprašala: "Ja, milostljiva, kaj bomo pa kuhali?" Gospa se je usedla na mizo in se na vso moč smejala. Zmenili sta se in Vilma ji je pomagala. Amalija ji je rekla: "Pustite kopalnico čista na mir, samo Ksenijci pomagajte. En teden ni treba nič pospravljati." Ksenija je znala zelo dobro kuhati, *nadvse okusno*. Kuhala je zelo pestro in obilno, Marí je pripravljala manjše *porcije*. *Personal* je bil zelo vesel, da gospa tako imenitno kuha. Tudi Ksenija je Vilmo vprašala, kaj pravijo o njeni kuhi. In Vilma ji je povedala, da so zelo zadovoljni in da pravijo, naj bo Marí vsaj še en mesec na dopustu. Marí se je zavedala svojih sposobnosti in privilegijev. Pomivati je morala dekla Katra. Vilma je pomila in obrisala samo srebrni jedilni pribor in ga odnesla nazaj v prostor pred jedilnico. Srebrne predmete je tudi čistila.

V kuhinji je bil velikanski hladilnik, zasedal je kar polovico stene in vanj so lahko spravili cele srnjake. Lovec jih je *dav narazen* in samo razpolvil, potem pa je Marí sama po svoje rezala meso.

Na steni je visela tudi kletka s papagajem. Marí je bila *zaljubljena vanj*, naučila ga je tudi govoriti. Ko mu je rekla: "No, Jaka, dej mi ljubčka," je ponovil. Ko je Vilma stopila v kuhinjo, je začel vpiti: "Uilma, dej mi glavčko ljupčka, ljupčka ..." Imena Marí pa ni mogel izgovoriti. Papagaja so imeli še po vojni. Značilno zanj je bilo, da ni prenašal uniform. Posebno gorak je bil na Ivana Mačka. Ko se je ta prikazal v kuhinji, je papagaj tako tolkel, da je kletka kar skakala in kazalo je, da si bo populil vse perje. Zraven je vreščal: "Lump! Baraba! Fuj! Fuuj! Fuuuuuuj!" Maček je bil hud in je hotel vedeti, kdo ga tako uči: "Kerga j slišov, da tako govori? Enga j pa mogov slišat!" In dodal: "Vilma, vi ga vzemte." "Jest ga nočem, za kogá mi pa bo!" je odvrnila.

Sobarica Angelca je imela *čez tamlado gospo*, a z njo ni imela veliko dela, saj se je sama frizirala in mnoge druge stvari je opravljala sama. Pospravljanje in strežbo pa sta si delili z Vilmo, kakor je *prišlo* na vrsto. Angelca je bila vsaj deset let starejša od Vilme. Spominja se, kako je bila žalostna, ker jo je zapustil fant in se poročil z drugo. Dejala je, da ko bo stara, ne bo mogla biti več sobarica. Ni vedela, kaj naj stori in nazadnje se je odločila, da bo šla v babiško šolo v Gradec. Tja je odšla s Strmola okoli leta 1940. Ker je dobro obvladala nemščino, so jo takoj sprejeli v šolo. Do vojne sta si z Vilmo še pridno dopisovali. Angelca je bila zelo prijetno dekle, doma je bila iz Zasavja. Zelo rada je imela živali; z Vilmo sta po steklenički in z dudo krmili srnine mladičke, ki so jih lovci prinesli iz gozda. Služkinji sta tudi likali. Svilenih oblačil niso dajali pericam, odnesli so jih v čistilnico ali pa so jih sami oprali. Vilma pripoveduje, kako si je

nekoč Ksenija oprala svileni bluzo, jo zavila v brisačo in pozabila nanjo. Čez čas se je spomnila in spraševala Vilmo, če kaj ve, kje je. Vilma ji je povedala, da jo ima v omari. Ni mogla verjeti, da se je Vilma celo popoldne mučila z likanjem neštehtih *volančkov* (naborkov).

Strežnik Karel Šteblaj je bil uglajen gospod, svetovljan. Doma je bil nekje iz okolice Turjaka. Z družino je stanoval v lovski koči. Pred prihodom na Strmol je služboval na Bogenšperku pri knezu Windischgrätzu. Žena Ivanka je bila prijazna, ukvarjala se je s svojimi otroki, kuhala pa je tudi za lovske pse, ki so jih imeli v pesjaku pri lovski koči. Šteblaj naj bi skrbel za gospoda, vendar ga je bolj malo *štimal* (urejal). Obril ga je samo enkrat, potem pa se mu ni več pustil. Likati je moral njegove obleke, kar mu je šlo dobro od rok, saj je bil izučen za krojača. Imel je svojo uniformo, poleti je imel bel suknič, pozimi pa sivega. Stregel je pri mizi, a je moral pospravljati tudi salon. Odlično je obvladal nemški jezik, tako da ga je še Vilma včasih spraševala, kako se temu ali onemu reče po nemško. Med vojno se je javil za folksdojčerja. Nemško vojsko, kot je sam povedal, je služil v nekem štabu na Štajerskem. Na dopust so ga izpustili prav tisti dan, ko so vosovci prišli po gospodarja in njegovo ženo. V grad je prišel v civilni obleki. Leta 1946 ga še ni bilo nazaj, ko je Vilma odšla z gradu. Ivanka ji je pripovedovala, da pozna tam veliko domačinov in da se je zelo spoprijateljil z njimi. Morda jim je odstopil kaj, kar so Nemci popustili ob kapitulaciji. Vilma se čudi, da ga kot folksdojčerja niso pregnali iz domovine. Gospe Ivanki so grozili, da jo bodo selili. Tudi Vilmo so poklicali na krajevni urad v Cerklje in jo silili, naj podpiše, da je Šteblaj hodil ovajat v Kranj. Vilma je dejala, da ga ni videla in ni hotela podpisati. Pa tudi če bi ga, si je mislila, bi *nastradali* otroci in žena. Zabičali so ji, da se ne sme družiti z njimi. Po vojni je morala Ivanka z otroki oditi iz lovske kočice. Prosila je Vilmo, naj nagovori gospo Amalijo, da bi jim odstopila pohištvo, ker niso imeli ničesar. Vilma je prošnjo posredovala: "Milostljiva, Ivanka bi vas rada nekaj prosila." Ivanka je znala lepo prositi, toda gospa Amalija je oklevala: "Ja, hm, kaj pa če pride Rado nazaj?!" "Bomo pa kasneje vrnili," je prosila Šteblajeva. Por je bil zelo hud, ko so odpeljali pohištvo iz lovske kočice, a Vilma mu je razložila, da ga jim je Amalija podarila. Res pa je, da Šteblaju niso zaupali. Kadar je Por skrival stvari pred Nemci, Karel ni smel ničesar vedeti. Nekoč je Vilma vstopila v predsobo, da bi iz omare vzela perilo, pa zagleda Šteblaja, da leži na omari in skozi steno skrivaj posluša radio. S prstom na ustih ji je ukazal: "Pssst!" Vilma ga ni izdala.

A po vojni se je znašel in dobil kar dobro službo, bil je *nekaj več* v Merkurju. Nekoč je tam Vilma z možem nakupovala in ko ga je zagledala, je vzkliknila: "O, gospod Šteblaj!" On pa je odvrnil:

"Oprostite gospa, vas pa ne poznam." Potem je še poskušala: "Karel!" A je vseeno ni hotel poznati.

Nekoč sta jo v Češnjici obiskali znanki, ena izmed njiju je včasih hodila pomagat na Strmol. Omenili sta, da so ji Šteblajevi zamerili, ker jih ni več obiskala po vojni. Vilma pa jima je povedala zgodbo o pohištvu in o tem, da jim s podpisom ni hotela škodovati. Povedala je tudi, kako je Karel ni hotel poznati. Karel je že umrl, žena Ivanka pa je kmalu zvedela, da je *dobrota sirota*. Vilmi je pisala pismo, a Vilma ji ni odgovorila, ker jo je vse skupaj preveč prizadelo.

Vrtnar Francelj je bil že starejši možakar, a priden kot mravlja. Kot se reče, je imel vse na vrtu. Imel je tople grede; sadike je sam prideloval in jih tudi prodajal. Ljudje so jih hodili kupovat in vrt je prinašal kar precej denarja. Stari vrtnar je imel Vilmo rad, ker mu je večkrat pomagala na vrtu. Dejal je, da zna dobro pletiti, nad kuharico pa se je jezil, češ da preveč hiti in mu s prstjo zasipa solato. Na Strmolu je bil krasen sadni vrt in Francelj je skrbel tudi zanj. Vsako leto so uslužbenci pomagali obirati sadje. Vrtnar jih je učil,

kako ga morajo trgati in zlagati. "Imel smo vse, kar smo hōtli!" vzklikne Vilma. Tudi na zelenjavnem vrtu je bilo vsega v obilju: *špargeljnov* (beluši), jagod... Včasih je kuharica nabrala jagode in jih s stepeno smetano ponudila že za zajtrk. Imeli so svoje limone, češnje, ringlo, hruške, črni in rdeči ribez, kosmulje in še kaj. Tudi iz kosmulj je Mari skuhala marmelado. Vložene kompote in marmelade so hranili v posebnem prostoru poleg jedilnice. Kadar je šla Vilma *malo ven*, si je nabrala cel lonček kosmulj. Ko pa je šel gospod pogledat *po gospodarstvu*, si je kar v žepe *nabasal* sadje. Iz Ljubljane pa so pripeljali dateljne, pomaranče, grenivke in drugo južno sadje.

Med vojno se je vrtnar prehladil in zbolel. Vilma ga je spremljala, ko ga je hlapec s konjičkom odpeljal na Golnik. Tam je tudi umrl. Potem je Svetozar *skomandiral* drugega vrtnarja, ki se je pisal Sitar. Bil je komunist in pravili so, da je med vojno pri sebi skrival hčerko Franca Leskoška – Luke.

Vrtnar Janez Por je bil doma iz Gorij. Čez je imel vse posestvo, gospodarsko poslopje, garaže, lovsko kočjo in seveda rožni vrt, tako imenovani *rozengarten*, ter vse nasade okrog gradu. Skrbel je tudi za *gospodove* čebele. Imel je čudovite rože, ki so cvetele od zgodnje pomladi do pozne jeseni: mačehe, nizke in visoke dalije itd. Najlepsi pa je bil *rozengarten* v spodnjem vrtu: krasile so ga nizke, višje in visoke vrtnice; plezalke, ki so se plazile po tleh in se vzpenjale po steni. Pod gradom so bili lepo obrezani pušpani. Por je z vrtom dobro gospodaril in z izkupičkom plačeval delavce. Poročil se je v času, ko je bila Vilma na Strmolu; z ženo sta stanovala nad gospodarskim poslopjem. Ko so partizani mobilizirali Pora, je žena ostala sama z otrokoma, a ni imela *problemov za preživetje*, čeprav ni delala na gradu. Z vrta je vedno dobivala zelenjavo in sadje, tudi mleko so ji dajali. Marsikaj so ji prinesli sorodniki iz Cerkelj. S partizanov se je Por vrnil na Strmol, in ker je bil tudi sposoben, je postal šef vseh protokolarnih objektov na Slovenskem. Mnogi so ga obsojali, da je on izdal gospodarja, a Vilma pravi: "Kar ga jaz poznam, je bil v redu človek." S Hribarjem sta se dobro razumela in sta se zelo spoštovala. Vilma pravi, da je bil *zelo vdan* gospodu. Rado mu je tudi največ zaupal; pred Nemci, ki so popisovali zaloge blaga, je skrival vse, kar se je dalo skriti. V kleti je zazidal celo steno in jo zakril še z velikansko omaro. Tačas so morali iti vsi ostali uslužbenci gledat Finžgarjevo igro v Velesovo. "Gospod je vedov, da nismo tolik naumni," pristavlja Vilma, a so se vzajemno delali, kot da ničesar ne vedo. Seveda so potem še upravljali dragocene stvari: "Tepihe, ta boljše beštek, stare krasne pozlačene servise smo spravljali v kište..." Z avtom so vse odpeljali do gospodarskega poslopja; pod garažo, pod betonskimi tlemi je bil rov in tja so tudi skrivali stvari pred Nemci. Vilma ni vedela, kje je

Pred glavnim vhodom v grad Strmol ok. 1940. Sedijo z leve: kuharica Mari, kuharica bivše lastnice gradu gospe Fuchs na obisku, praznjen oblačena kravja dekla Katra; stojijo z leve: sobarica Vilma, strežaj Karel Šteblaj in sobarica Angelca (last: Nada Murko, Kranj).

bil vhod v ta rov. To je vse *rihtov* Por. Ko so prišli Nemci na grad, so najdragocenejše stvari že poskrili. Rado je naročil kuharici, naj nemškim popisovalcem pripravi samo gobe: "Naj gredo lačni od tu!" Hribarjevi so takrat že poznali dr. Skalka, ki je preprečil, da bi jim vzeli še ostale dragocenosti. Po vojni je prišla v rov vlaga in celo voda, zato se je veliko stvari uničilo. Če bi bil Por padel v partizanovih, bi po vojni nihče drug ne znal povedati, kam vse so skrili dragocenosti in drugo blago. Vilma se spominja, da so prišli nekoč med vojno neki ljudje z vozmi h gospodarskemu poslopju in so začeli krasti žito, mast itd. Por jih je *našel* in so morali vse pripeljati nazaj. Prav gotovo, da ga niso lepo gledali. Tudi to mu ni bilo v prid, da se je Ivan Maček odločil strmolskemu sosedu vzeti hišo, ki so jo mu sicer izplačali, a so jo dali Poru v *odkup*. Por jo je kasneje prodal in si menda naredil vrstno hišo na Primskovem. Po vojni je bil tudi hortikulturno aktiven. Nekoč si je šla Vilma s tremi Česnjankami ogledat razstavo cvetja v Cerklje. Ko so si ogledovale rože, jim je razlagala: "Joj, to je blo že vse na Strmolu!" Potem pa sta se srečala na cesti s Porom in je povedal, da je on organiziral razstavo. Bil je zelo vesel Vilme in jo je kar na cesti objemal.

Dekla Katra je bila že starejša in je skrbela za krave. Med grajskimi posli je bila že *inventar*, kot v šali reče Vilma. Stanovala je v gospodarskem poslopju, kjer so stanovali še ostali posli. Do likvidacije gospodarjev so imeli ponavadi tri do štiri krave. Teličke je prišel iskat mesar Čebulj. V grad je vsako jutro prinesla mleko; z njim je oskrbovala tudi Šteblajevo in Porovo družino.

Katra je molzla, maslo pa so delali v grajski shrambi. Pomagala je tudi Katra, saj so v več skledah stepali smetano s *šibami* (kovinskimi metlicami za stepanje). Nekoč je prišla v shrambo Ksenija in je rekla: "Tako pa ne več." Takoj je kupila električni aparat za medenje masla. Imeli so dovolj mleka in masla; ko so ostali sami, so maslo prodajali in gospa Amalija je z izkupičkom včasih plačala uslužbenca.

Dekla Micka je bila Vilminih let; krmila je prašiče in kokoši. Ponavadi so imeli dva prašiča, po likvidaciji gospodarjev pa nobenega več. Pravzaprav je približno v tistem času, ko so vosovci prišli po zakonca Hribar, skupina partizanov pri gospodarskem poslopju zaklala še zadnjega prašiča. Drobovino so pustili, večje kose pa so pobrali in odšli. Vilmi se zdi, da so takrat vzeli tudi Pora s seboj. Potem so imeli samo še krave in kokoši. Micka je pomagala na vrtu, v gradu pa je pomivala stopnice. Kasneje se je poročila z enim izmed delavcev, ki so hodili pomagat na vrt.

Lovec Francelj Eržen je bil doma iz Sovodenj. Bil je šef lovskih čuvajev, ki so bili zaposleni v obsežnem lovskem revirju strmolskega gospoda. Pomagal je tudi v gradu. Trije bratje so mu padli v

partizanovih in tudi sam je sodeloval z njimi. Kasneje so ga mobilizirali domobranci, takrat so grad že stražili žandarji. V Cerkljah je moral delati v domobranski pisarni; bil je strašno nesrečen. Ko se je Vilma peljala s ponijem Dorijem na pošto, se je ustavila pred domobranksko pisarno in ko so ga poklicali, je dejal Vilmi: "Lepo te prosim, zrihtej mi civilno obleko, da zginem!" Vilma mu je pripravila paket in ga mimogrede odpeljala do Cerkelj. Na zapravljička je vrgla tudi svoje staro kolo, da bi se lahko odpeljal do Kranja. Čez nekaj dni se je z vlakom odpeljal v Maribor in od tam na Koroško. Vilmi je rekel, da je njihova družina že žrtvovala tri sinove in da je to dovolj. Bil je zelo bister, znal je nemško in pisal je tudi pesmi. Z Vilmo sta prijateljela, zato ji je posvetil celo knjižico pesmi, ki pa sta jo njena otroka kasneje zažgala. Le to ni bilo Vilmi všeč, da se ga je včasih napil. Že pred vojno so ga vabili razni Hribarjevi poslovni partnerji, naj pride k njim za oskrbnika. Tako službo je dobil potem v Avstriji na nekem velikem posestvu. Vilmi je pisal, naj pride za njim, da bi se tam poročila. A ona mu je odgovorila, da je Slovenka in da ne bo šla nikamor. Tudi on je bil zaveden Slovenec, prav zato je bil prisiljen *pristati* na tujih tleh.

Vilmo so zaradi *pomoči pri pobegu* zaprli v Cerkljah na orožniški postaji. Ko so ženske iz Cerkelj in tudi iz drugih okoliških vasi to zvedele, so jokale in pri maši molile zanjo. Skrbelo jih je, da je ne bi *vlekli kam naprej*. Vilmo so žandarji poznali, saj so stražili grad, zato ji je njihov *majster* odstopil še svojo sobo, da je niso vtaknili v neko luknjo, kjer so imeli že več ljudi. Dejal je, da nimajo *nobene podlage* za pripor. Poučil jo je, da se ne sme pustiti zasliševati in naj zahteva, da bi jo zaslišali na gestapu v Kranju. Zvečer so jo priprli, vso noč ni zatislila očesa, naslednji dan pa so jo hoteli zaslišati, a ona jim je povedala tako, kot jo je naučil komandir. Zasliševal jo je zloben in grd Nemeč, ki Vilme ni maral. Včasih jo je poskušal *osvajati* na pošti. Sicer pa je obdeloval *po novem* neko kmetijo v bližini Brnika, last družine, ki so jo izselili. Zelo se mu je zdelo *za malo*, da je Vilma *tako freh*, kot je dejal, in da se upa tako *postavljati*. Rekla mu je, naj pokličejo na gestapo, a tega niso storili. Zvedeti so hoteli, če je Francelj zbežal v partizane. Vilma je dejala: "Ne vem, me ne briga!" Za kolo pa je priznala, da mu ga je posodila, ker da jo je prosil. *Majster* je odšel k Amaliji in ji dejal, da naj o tem obvesti Rösenerja, ki so ga Hribarjevi poznali. *Landratsfirerja* (pokrajinskega vodja za Kranjsko) dr. Skalka so takrat že poslali na rusko fronto, ker je bil preveč prijazen s Slovenci. Gospa je res telefonirala generalu Rösenerju in ta je vse uredil, "zlobni" žandar se je moral priti opravičit gospe Amaliji. Vilma mu je odprla in ni hotela govoriti z njim, samo h gospe ga je peljala. Gospa si je pa še izmislila, da mu mora

postreči. Brez besed je Vilma prinesla kavo in dve skodelici ter odšla.

Industrialec in strmolski graščak Rado Hribar (1901–1944)

Vilma v svojih pripovedih vedno zatrjuje, da težko najdeš takega gospoda, kakršen je bil njen delodajalec Rado Hribar. Bil je ljubezniv, miren, eleganten, a preprost človek. "Pravi gentleman", pribije. Bil je velik esteta, rad je imel umetnost in naravo. Kot navdušen lovec in ribič je imel veliko lovskih prijateljev. Poleg lovskih psov je imel posebno rad svojega belega psa Kadija, ki je ležal v njegovi spalnici. Ostali psi so bili v pesjaku pri lovski koči. Ker je bil Kadi že prestar, ga je moral ustreliti; zelo mu je bilo žal zanj. Pokopal ga je za gradom na *pasjem pokopališču*, kjer je imel vsak pes svoj kamen, na njem pa napisano svoje ime. Kadijevo glavo je dal vklesati v bel kamen, ki je vdolan nad kaminom v salonu.

Imel je svoj avion, pilotirala sta tudi njegova dva brata Peter in Svetozar. Strmolski uslužbenci so Vilmi pokazali, kje je včasih pristajal gospod s svojim avionom. Kasneje ga je vozil Svetozar, ker je bil Rado srčni bolnik. Zato nikoli ni pil kave, vino pa samo toliko, da je pokril dno, kadar je nazdravljaval. Najraje je pil vodo in jedel sadje. Ko je Vilma pospravljala mizo po zajtrku, jo je hudo mušno pogledal in preden je odšel, si je po žepih nabasal sadje, ki je ostalo na mizi.

Veliko je imel dela in skrbi s svojimi gospodarskimi posli. V današnjem salonu je imel pisalno mizo in telefon, v omari pa poslovne knjige. Poleg tovarne bonbonov Šumi je imel v Srbiji rudnik; veliko dela je imel s svojimi delnicami in drugimi bančnimi posli. Bil je drugačen od svojih dveh bratov, ki sta zahajala na Strmol. Sveto in Peter sta bila veseljaka in humorista, Rado pa resen in umiren. Bil je izredno delaven, redoljuben in odgovoren. Vsako stvar je imel na svojem mestu.

Nekoč so ga tik pred vojno napadli v Srbiji, morda so bili to delavci iz njegovega rudnika Rudna glava, ki so se že oprijemali idej komunistične revolucije. Oblečen je bil v *trenčko* (trenčkot: športni oz. dežni plašč) in ta je bil ves prerezan in krvav. Prinesel ga je s seboj; Vilma se spominja, da je še dolgo visel v neprijetni spomin v podstrešni kamrici. Gospoda ni bilo domov cel mesec, najbrž je bil v bolnišnici. Vse ostalo je uredil Albert Plemelj, ki je bil njegov namestnik v Beogradu. Ko je okreval, ga je šla Ksenija iskat. Na gradu so mu pripravili dobrodošlico, gospa jih je nagovorila k takemu sprejemu. Naredili so mu slavolok in ga pričakali pred gradom, kjer so se zbrali tudi delavci z vrta. Ko je stopil iz avta, so mu vsi zaploskali. "Prav solzen je bil," se spominja Vilma.

Marija Xenia Hribar, roj. Gorup pl. Slavinjska (1905–1944)

Gospodarjeva žena, ki se je podpisovala Xenia, je bila izredna ženska. Vsi so jo občudovali in kdor jo je spoznal, jo je moral imeti rad. Zanj so govorili, da je *popolna ženska*. Bila je visoke in lepe postave, čednega obraza, lepih svetlih las in danes bi rekli, da je izžarevala pozitivno energijo. Bila je zelo inteligentna, mirna, prijazna in preprosta. Vilma pravi, da je bila *nekaj posebnega*. Nikoli se ni razjezila in nikoli ni bila vzvišena nad služinčadjo. Čeprav bi si lahko privoščila ogromno lepih oblek, ni bila *usekana na to*. Najraje je bila športno oblečena in nosila je nizke pete, najbrž tudi zato, da mož ne bi bil videti manjši od nje. Za slovesnejše prilike in za gledališče je imela kaki dve preprosti črni večerni obleki in pozimi je nosila krznen lisičji plašč, ki je bil zelo težak. Imela je dragocen nakit iz Gorupove družinske *zakladnice*, a je ponavadi nosila le kak prstanček, ogrlico ali zapestnico. Po vsem njenem vedenju in ravnanju sodeč, je morala biti deležna odlične vzgoje.

Rodila se je na Reki v zavedni slovenski družini. Njen ded Josip Gorup pl. Slavinjski je bil uspešen podjetnik: ladjar, bančnik, itd., skratka najbogatejši Slovenec in velik slovenski rodoljub. Vseskozi je pomagal pomoči potrebnim in svoje veliko premoženje je namenjal kulturnim in dobrodelnim ustanovam. Njegova posebna odlika pa je bila izredna skromnost kljub velikemu bogastvu in v tem duhu je vzgajal vse svoje številne otroke. Tudi sin Milan (1870–1914), Ksenijin oče, je bil uspešen in cenjen trgovec ter tovarnar. Ukvarjal se je s športom, rad je imel naravo in bil je navdušen lovec in celo ravnatelj Reškega lovskega društva. Zato ne preseneča, da je bila tudi Ksenija tako navdušena in pogumna športnica. Vozila je avto in pilotirala letalo. Bila je prva Jugoslovanka s pilotskim izpitom. Rada je hodila na lov in še rajši nabirala gobe. Veselila so jo tudi potovanja in obiski sorodnikov ter prijateljev v tujini. Nagovorila je celo Vilmo, da bi šla z njo in njeno mamo v Rim, a to potovanje jim je prekrizala vojna. Ksenija se je šolala v Ljubljani in Berlinu, kjer je najbrž študirala jezike, saj je poleg nemščine tekoče govorila še italijansko, francosko, učila pa se je tudi angleščino. V Berlinu je imela najboljšo prijateljico iz študijskih let, neko baronico, ki je s prijateljem prihajala na Strmol. V rajhu je postal *rajhsšportfirer*. Tudi Ksenija je včasih obiskala prijateljico v Berlinu. Nekoč je med vojno ostala tam dva meseca in po Berlinu vozila rešilni avto. Vilma ne ve, kako je prišlo do tega; morda jo je nagovorila prijateljica ali pa se je sama odločila, saj je rada povsod priskočila na pomoč. Tam je videla mnogo hudega, kot je kasneje pripovedovala. Vsak večer si je Rado oddahnil, ko je govoril z njo po telefonu in dejal: "Še je živa."

Oba z možem sta se lotila vsakega dela, tudi kamenje sta nakladala na voz in ga vozila s konjem. Poleg dveh konj za vožnjo je imela Ksenija še dva svoja konja, kasaškega in jahalnega. Ko sta živela še v Ljubljani, ji je Rado priskrbel učitelja jahanja, srbskega oficirja Glišiča. Med njima se je sčasoma spletla velika ljubezen. Ko je Rado to zvedel, je po zvezah, ki jih je imel vsepovsod, poskrbel, da so Glišiča prestavili v zakoten kraj v Črni gori. Ksenija je šla z njim in kasneje sta se tudi poročila po pravoslavnem obredu. Sama je Vilmi zaupala, da je bila tam srečna, čeprav ni bila navajena preprostega življenja. Pripovedovala ji je, da je imela tam majhno kuhinjo in omarice si je kar sama sestavila iz zabojev. Hribarjevi vedo povedati, da je redila tudi zajce in kokoši. Vrnila se je okroglega obraza, ker se je tam zredila. Z možem Radom sta bila vseeno *nekako v navezi*, zato je *zrihtal*, da so Glišiča prestavili v Maribor. Tudi mati Amalija je bila nekaj časa pri njej v Mariboru, a o tej hčerini zvezi ni nikoli govorila. Glišič je bil cele dneve na orožnih vajah, ona pa je bila sama doma. Odločila se je, da se bo vrnila v Ljubljano. Takrat je bil Rado že na Strmolu; povabil jo je, naj se vrne, saj jo je imel rad. Glišiču je *ušla* med orožnimi vajami. Tudi on jo je imel zelo rad in pisal ji je obupana pisma in jo rotil, naj se vendarle vrne nazaj. Ksenija je pisma metala v koš, in ker jih ni raztrgala, se nasmehne Vilma: "Smo jih mi bral. Bla so tolik žalostna, da smo vsi jokali." In še doda: "Imov jo je rad, pa kako!" Tudi za Rada so pravili, da je jokal, ko je odšla. Imel jo je rad kljub avanturi z Glišičem; jezen je bil le nanj. Uradno je sicer tožil oba, ker sta se nezakonito poročila, ne da bi se žena prej ločila od njega. Iz

Ksenija Hribar s krokodilčkom ok. 1930 (last: grad Strmol).

dokumentov sicer izvemo, da sta se Rado in Ksenija leta 1932 ločila od mize in postelje, nista pa bila *razvedena*, kar bi veljalo za ločena v današnjem pomenu besede. Ksenija je prestopila v pravoslavno vero, ne da bi se prej odpovedala rimskokatoliški.

Že prvič se je Ksenija poročila z Radom zelo nenavadno in naskrivaj pri frančiškanih. Nekaj časa sta tudi stanovala vsak zase, tako da domači dolgo niso vedeli, da sta poročena. Vilma je bila zraven, ko sta se ponovno simbolično poročila na Strmolu. Nista bila v poročnih oblekah, le Radovi sorodniki so ju s pravo verigo zvezali okoli vratu. Vilma jim je *servirala* večerjo, zato se spomni, da sta bila na tej "poroki" ženina brata Peter in Sveto z ženama in morda še kakšen prijatelj ter sestra Ljubica. Vilma meni, da v življenju pač pride tako, da se ljudje zaljubijo, čeprav so poročeni. A pravi, da sta se Ksenija in Rado imela rada; v vseh teh letih ju je imela priliko opazovati. Spominja se, s kakšnim strahom je Rado čakal deseto uro zvečer pri telefonu, da jo bo poklical v Berlin.

Oba sta imela zelo rada živali. Poleg konj je Ksenija imela na Strmolu še angleškega setra Leksija, dr. Skalka pa ji je podaril še svojo Piko, ko je odhajal na rusko fronto. V Ljubljani je posebno pozornost zbujal krokodil, ki ga je včasih kar na vrvi vodila po mestu. Ko je prišla Vilma na Strmol, je že nagačen presenečal radovedne obiskovalce. V jedilnici so bile tudi sove. Vilmo je jezilo, ker jim je morala vsak dan očistiti kletke in jim dati svežo hrano.

Dokler se Ksenija še ni vrnila k Radu, je na grad prihajala Hribarjeva družinska prijateljica Vera, ki je bila zelo dobra ženska. Rada je imela gospoda Hribarja, med služinčadjo se je celo šušljalo, da je njegova ljubica. Ko je prišla Ksenija, Vere ni bilo več na Strmol, le kake volnene nogavice ali lovske dokolenke mu je še poslala po pošti. V pismu, ki ga je priložila darilu, je ponavadi pisalo: *Te poljublja tvoja Vera*. Po meščanskem bontonu to seveda še ne predstavlja nič spotakljivega. Gospa Amalija pa je vedno jezno premetavala dokolenke, ki jih je Vera spletla za njenega zeta. Potem je sama začela plesti zanj.

Vilma v svojih pripovedih večkrat ponavlja, kako je bila Ksenija vsak hip pripravljena pomagati. Za zakonca Hribar in gospo Amalijo večkrat zatrjuje: "Kaj misliš, v vseh teh letih nisem bla deležna od njih slabe besede. Vsi se lahko skrijejo pred njimi!"

Amalija (Lia) Gorup pl. Slavinjska (1871–1948)

Tastara gospa je bila skoraj tako visoke postave kakor hči Ksenija. Bila je urejena in *kulturna ženska, prava dama*. Frizuro je imela oblikovano v *polžke*, ki jih ji je Vilma spenjala z lasnicami. Po

likvidaciji gospodarjev jo je Vilma sama z zapravljičkom vozila k frizerju v Kranj.

Ksenija jo je imela neskončno rada, večkrat jo je vzela s seboj na obiske, izlete ali potovanja. Klicala jo je: mumica, in tudi mati se je sama tako podpisovala. V pismih Svetozarju Hribarju in njegovji ženi beremo: Vajina stara Muma (18. IV. 1945). Mimogrede povedano, je imela lepo pisavo, lep jezik in dobro je obvladala slovenski pravopis. Na Dunaju je doštudirala glasbo in tam je imela tudi svojega izvoljenca, s katerim pa je niso pustili poročiti, ker je imel premalo pod palcem. Vse to je v svoji žalosti in osamljenosti zaupala Vilmi. Ko ji je v sobo prinesla kavo ali čaj, ji je Lia večkrat rekla: "No, še malo ostanite pri meni."

Po Ksenijini smrti ji je potožila, da ni imela *nič od življenja*. Poročiti se je morala s svojim bratrancom Milanom, ki je bil sicer v redu človek, a ona je ljubila drugega. Rodili so se jima trije otroci: Nora (Eleonora), Jozi (Josip) in Ksenijca. Čeprav so se rodili na Reki, sta jih vzgojila v zavedne Slovence. Mož ji je umrl že leta 1914, ko je bil star šele 44 let.

Potem je leta 1926 izgubila sina, ki se je *uradno* ponesrečil v hribih, kamor je šel slikat. Vsi po vrsti pa so govorili, da je naredil samomor zaradi nesrečne ljubezni. Vilmi je povedala, da je imel rad baronico Karmen Codelli, a je njen oče ni pustil poročiti z njim, ker je računal na še imenitnejšega ženina. Josip je študiral slikarstvo v Pragi in v Berlinu; grad Strmol krasi veliko njegovih slik, predvsem so na njih upodobljene živali, katerim se je še posebej posvečal. Nanj je bila mati zelo navezana; *ni in ni ga mogla preboleti*. Zato so ji med vojno zamolčali, da so Nemci v hribih našli njegove kosti. Pokazali so jih trgovcu Bitencu, ki je bil takrat v svoji počitniški hišici in ta je telefoniral na Strmol. Ksenija je to zaupala Vilmi, a ji je zabičala, da mati tega ne sme zvedeti. Z Radom sta šla sama na "pogreb".

Hči Nora je imela tuberkulozo, umrla je tri leta pred Vilminim nastopom službe na gradu, a Amalija je bila še takrat zelo prizadeta. Nazadnje je dobesečno *visela na Kseniji*. Potem pa ji je umazana revolucija vzela še njo. Gospa je po vojni še kar pričakovala *svojo ljubo Ksenijco* in dragega zeta, da se bosta vrnila. Fantazirala je, da so ju rešili prijatelji in da sta nekje v Angliji. Dolgo ni vedela in tudi ni hotela verjeti, da so ju ubili. "V tej veri je živela," pravi Vilma, "in mi ji nismo hoteli oporekat." To nam potrjuje tudi njena korespondenca; v pismu zetovemu bratu Svetozarju pravi, da ne bo oddala psičke Pike, ki jo je prej ponujala vsepovsod. (31. III. 1945). V Osolinovem pismu Svetozarju Hribarju (Št. Vid, 3. IV. 1945) pa izvemo, zakaj: Ker bo že kmalu vsega konec in njeni otroci pridejo, posebno Punček se bo veselil Pike, ker ni več Lexia, bo vsaj za prvo silo imela nadomestilo.

Ko so po vojni novi oblastniki zapovedali, da mora s Strmola, je odšla najprej na Osolinov dom

v Šentvid pri Lukovici. Želela je, da bi šla Vilma z njo, a ona se je že pripravljala na poroko. Iz Šentvida se je preselila k Svetozarju Hribarju, nato pa v svoje stanovanje v Ljubljani, na Resljevi 4. Tam jo je Vilma kasneje še obiskala.

Obiski na gradu

Hribarjeva sta bila nadvse gostoljubna človeka, tako da se je na Strmolu zvrstilo veliko obiskovalcev. Vilma pripoveduje, da so mnogi ostali po nekaj dni njihovi gostje, nekateri pa so sploh nekaj časa bivali tam. Prihajali so predvsem Radovi sorodniki, lovski tovariši, njeni prijatelji in znanci. Med vojno pa so tja zahajali tudi nepovabljeni gostje: mnogi predstavniki nemške oblasti pri nas in njihovi prijatelji; partizani itd.

Gospod je šel poleti vsako leto na Koroško iskat kuharico Mici, ki je kuhala pri prejšnjih gospodarjih, Fuchsovih. Hribarju so prodali grad pod pogojem, da ji nudijo hrano in kót v gradu. A s seboj jo je vzela neka sobarica, ki se je poročila v Avstrijo. Kuharica je bila zelo simpatična stara ženica in so ji rekli Micelj. Vsi so jo objemali, kadar je prišla. Bila je Korošica in je govorila lepo slovenščino. Na gradu je bila na počitnicah, dokler je želela.

Hribarjeva družina je bila številna, odraslo je trinajst otrok, a vsi Radovi bratje in sestre niso prihajali na obisk. Na Strmol sta pogosto prihajala Radova mlajša brata Svetozar (1909–1996) in Peter (1911–1992) z družinama. Družilo jih je tudi skupno veselje do avionov; vsi trije so imeli pilotske izpite. Svetu, kakor so ga klicali, je med vojno Rado odstopil polovico tovarne Šumi, ker se sam ni mogel dosti brigati zanjo. Ljubljana je bila namreč pod Italijo, Strmol pa pod Nemci. Ko so Rada ubili, je prevzel celotno tovarno, a so mu jo po vojni zaplenili. Od Svetozarjevih treh otrok se Vilma najbolj spominja Ksenijce, ki je bila precej slabotna, zato so jo kar za nekaj mesecev poslali na Strmol, kjer je uživala zdravo hrano, pila sveže mleko in si je zelo opomogla. Skrb zanjo je prevzela Vilma, ki jo je deklica zelo vzljubila. Vilma sama pravi, kako je vseskozi imela rada otroke, oni pa njo. V Amalijinem pismu Svetu (31. III. 1945) najdemo to potrditev: Dobro je, da imam Vilmo, katera zna zelo dobro ravnati z otroci in Xenia jo ima tudi zelo rada; Vilma jo obleče, jo umiva – danes jo bo kopala – jaz sem že bolj neokretna, pa prepustim vse Vilmi. Amalija je bila male Ksenijce zelo vesela najbrž tudi zato, ker je nosila hčerino ime. Takole je napisala Svetozarju v istem pismu: Xenijce sem zelo vesela in zahvaljujem se Branki in Tebi, da sta mi jo poslala – je zares priden otrok in zelo dobro vzgojen; upam, da ji ne bo preveč dolgčas pri nas.

V drugem pismu (18. IV. 1945) spet piše Branki in Svetu, naj pošljeta še Tanjo, da ne bo Ksenijci dolgčas. In dodaja: Vilma bi obe imela v oskrbi.

Ksenijca je bila kasnejša balerina, koreografinja in plesna pedagoginja. Vilma pove, da je že njena mati Branka želela postati baletka, a ji to ni uspelo. Bila je zelo lepa, visoka in *šlank*; zelo si je prizadevala za svoj videz, največkrat je na Strmolu jedla samo solato. Tudi hčerko je vzgajala v tem duhu in po Vilmini presoji je bila skoraj prestroga do nje. Nekoč je bil na obisku neki gospod, ki je dejal, da je Branka najlepša gospa na gradu. Gospe Amaliji, ki ga je slišala, se je zdela ta izjava nezaslišana. Jezila se je, kako more kaj takega reči, saj je vendar njena hči najlepša. Pošteno se je razjokala zaradi tega.

Na gradu so se vedno razveselili gospodarjevega najmlajšega brata Petra, ki je bil velik humorist in je razdiral take, da so se mu na vso moč smejali. Tudi Vilma ni mogla ostati resna, ko je stregla pri mizi. Peter je po očetu prevzel tovarno pletenin in istega leta (1936) se je poročil. Rado je organiziral poroko v velesovski cerkvi, svatba pa je bila na Strmolu. Na Strmol je prihajal pogosto s svojo ženo Špelco in sinovoma Tomažem in Mihom. Žena je bila zelo *luščna in živahna*, kot se je spominja Vilma. Ker je bila majhna in okrogla, so jo najbrž zato vsi klicali Knof ali Knofi. Tretji sin Peter se je rodil mesec dni pred koncem vojne. Amalija v omenjenem pismu, datiranim z 18. IV. 1945, naroča za srečna starša: Knofu in Petru čestitam najprisrčneje k tretjemu fantku; glavno je to, da se je dogodek srečno razvil za mater in otroka! In želim v naprej vse dobro!

Tudi arhitekt Miha Osolin v pismu Svetu (3. IV. 1945) sprašuje o "Petrovem prihodu na svet": Kako pri Knofiju se je peč že podrla v očeta in materino zadovoljstvo. Bog daj srečo, je res hudo če ni vse v redu.

Peter Hribar, ki se je rodil tako rekoč na pragu "svobode", je leta 2004 podedoval zaplenjeni grad. Z vsemi pritisklinami vred ga je prodal vladi Slovenije in tako bo še naprej služil dotedanjemu namenu kot protokolarni objekt.

Na poročne počitnice je na Strmol prišel tudi Radov brat Zoran (1899–1988), matematik in violinist, ki se je leta 1939 poročil z akademsko kiparko Elizabeto von Obereigner. Po poroki se je na svoja dela podpisovala kot Liza Hribar (1913–1996). Strmolskemu svaku je oblikovala čudovite steklene vaze in vrčke različnih oblik in velikosti, ki so jih po njenem načrtu v zelenem tonu izdelali v hrastniški steklarni.

Nekoč se je s kolesom pripeljal na grad neki gospod, ki ga Rado ni povabil v grad, pač pa je moral počakati na dvorišču. A dobil je *precej velik ček*, kot se spominja Vilma, da je *izvohal* Šteblaj, ker je Rado *zapisal v knjigo*. Povedal je tudi, da je to gospodarjev brat, a so se vsi čudili. To ravnanje se jim je za prijaznega gospodarja zdelo nenavadno. Po pripovedi nečakinje Angelike Hribar je bil

to brat Evgen (Ženko), ki mu je zaradi lahkomiselnega ravnanja propadla trgovina in je bil od tedaj brez rednega zaslužka. Neprestano je brate terjal za pomoč, saj ni znal preveč ravnati z denarjem, imel pa je družino s tremi otroki.

Rado je imel zelo rad svojo najmlajšo sestro Ljubico por. Luckmann (1918–1963), ki je bila tudi najmlajša izmed Hribarjevih trinajstih otrok. Bila mu je zelo podobna in pogosto je prihajala na Strmol. Gospa Amalija in sin Jozi sta bila njena krstna botra, kajti družini sta prijateljevali že pred Radovo in Ksenijino poroko. Ljubica se je poročila z Radovim lovskim prijateljem in Gorupovim sorodnikom Mariom Luckmannom; njegova mati Zora je bila Amalijina sestrična. Slovesna poroka je bila v Velesovem, svatba pa na Strmolu. Zakonca se nista preveč razumela, po ustnem izročilu zvemo, da je Rado prigovarjal svoji sestri, naj se poroči z Mariom. Vilma pravi zanj, da je bil nemškutar in ne preveč dober človek. Ljubica pa je bila zelo prijazna in *luščkana*. "Kakor otroček je bla," pravi Vilma, spominja pa se tudi njune gluhoneme hčerke Zore, ki so ji vsi rekli kar Sonček. Mario in Ljubica sta se razšla; njo je zatekla vojna v nekem madžarskem zdravilišču in se ni mogla vrniti domov. On se je ponovno poročil in s svojo drugo ženo še pred koncem vojne odšel v Avstrijo. Tudi Ljubica se je kasneje poročila z madžarskim zdravnikom.

Sestre Dragice por. Plemelj (1897–1995) se spominja Vilma, da je večkrat prišla na grad: "Dragica je bla tud luščna, ampak ne tako kot Ljubica, ki je bla precej mlajša od nje." Vedno je nosila nizke pete in hodila je tako, kot da bi imela *malo pokvarjeno nogo*. Bila je sposobna in odločna ženska; po prvi svetovni vojni je službovala na ministrstvu v Beogradu, potem pa se je leta 1940 vpisala na medicino na Dunaju. Tudi ona je bila poročena z Radovim prijateljem Alojzom Plemljem, ki so ga ljudje imenovali Slavko, na Strmolu je bil pa kar Plenki. Tam so se ga vedno razveselili, ker je bil prijazen in družaben človek. Ko so ga zagledali, so kar vpili: "O Plenki gre, Plenki je pršov!" Na Strmolu je imel svojo sobo, Vilma se spominja, da bi naj bil veterinarski inšpektor. Nekaj časa je bil v službi pri kralju Aleksandru; v raznih virih beremo, da je bil kasneje v službi pri Hribarju kot nadzornik njegovega lovskega revirja. Vilma pa meni, da je bil po vsej verjetnosti *sam svoj gospodar* in da je bil samo Hribarjev svetovalec. Spominja se ga, kako jim je nosil ribe iz svoje ribogojnice, ki jo je imel v Dragomlju. Govorilo se je, da je imel tam tudi otroka z neko *mlado punco*. Plemelj je svoje ribe dobro prodajal; vozil jih je na Bled in še po mnogih drugih krajih. Tudi Plemlja je Rado priporočil svoji sestri, a zakonca nista bila preveč navezana drug na drugega. Plemlja so ubili 25. novembra 1943; v "proglasu" Okrožnega odbora OF Kamnik piše, da je bil gestapovski sodelavec in belo-plavogardistični orga-

nizator. Očitajo mu "direktne zveze" z generalom Rösenerjem, Brennerjem itd. Vilma pravi, da so na Strmolu bili prepričani, da je Plemlju in Hribarju škodilo, ker so ga domobranci in plavogardisti prav tako kot partizani izsiljevali za denar. Predvsem pa to, da so Hribarja domobranci zvalili na sestanek v Ljubljano in s seboj je moral prinesiti večjo vsoto denarja. Dekle, ki mu je napisalo potrdilo o prejemu tega zneska, je sodelovalo s partizani. Odnos jim je *indigo*, na katerem je bilo odtisnjeno potrdilo s Hribarjevim podpisom. Kmalu so ubili Plemlja, čez dober mesec dni pa še svaka Rada in njegovo ženo. Vdova Dragica je odšla na Dunaj, kjer je po vojni pri petdesetih doštudirala medicino, se tam zaposlila v bolnišnici in se poročila z grofom Claricinijem.

Vilma se spominja, da je samo enkrat videla na gradu Slavkovega sorodnika Alberta Plemlja, Bertla, kakor so ga tudi klicali. V Beogradu je upravljal rudnike, ki jih je imel Hribar v Srbiji. Vilma pravi, da je bil *le dol* in da je bil gradbeni inženir ali pa arhitekt. Ob tej priliki mu je Rado rekel: "Bertl, na garaži mi boš narisal stanovanje!" On pa ga je zavrnil, češ da ima dovolj prostora v gradu. Hribar, ki je bil zelo zadovoljen z Vilminim delom, pa mu je namignil: "Ja Bertl, a ne veš, da ptički odletijo, če jim ne narediš gnezda?"

Kadar je prišel na grad ljubljanski župan Ivan Hribar, sta ga Hribarjeva klicala za strica. Bil je njihov daljni sorodnik in najboljši prijatelj očeta Dragotina Hribarja. V Cerkljah je imel hišo, kamor je prihajal na vikende. Vilma se spominja, kako je bil strašno ponosen, ko je njegova hči Zlatica diplomirala na medicini. Tudi ona je oboževala svojega očeta.

V Cerkljah je živel tudi nezakonski sin Ivana Hribarja, Milko Hribar; imel ga je z neko kuharico, ki je nekoč kuhala na Strmolu. Z ženo Blanko nista imela otrok. Vilma ve, da sta redila veliko zajcev. Strmolski so jima vsako leto pošiljali kolone. Ko ni bilo več Rada in Ksenije, ju je tudi gospa Amalija večkrat povabila na grad. Ko je sprevidela, da njenih ne bo več nazaj, je Blanki podarila Ksenijin krzneni plašč. Vilma ji ga je odnesla na dom.

Strmolski so radi vabili v grad hčerke trgovca Radanoviča iz Kranja, pri katerem so nabavljali *špecerijo in drugo blago*. Vilma pravi, da so imeli še posebej v čisljih hčerko Ivko, ki je študirala in med vojno očetu vodila trgovino. Bila je čedna, *športna ženska*, pravi Vilma in domnevali so, da jo je tudi gospod rad videl. Damjana Umnik pa je pripovedovala, da so jo hoteli posvojiti. Mama in njena sestra sta bili prijateljici Radanovičevih deklet, zato so se večkrat kopale v strmolskem ribniku, kjer so bili takrat še labodi. Babica pa je prijateljela s kuharico Marí in ta ji je natanko povedala tudi, kako so prišli vosovci po gospoda in njegovo ženo.

V strmolskem *turnčku* je pogosto bival arhitekt

Miha Osolin; Radu je opremil že prestižno ljubljansko stanovanje in napravil mu je več načrtov za obnovo in opremo gradu itd. Doma je bil s kmetije iz Šentvida pri Lukovici, bil je samski, a je stalno pomagal svojim domačim. Vilma pravi, da so bili včasih nejevoljni nanj, ker je bil *Marija k sebi*, a ne zase, pač pa za svoje nečakinje. V Ljubljani je imel majhno stanovanje, doma in na Strmolu pa tudi svojo sobo. Gospe Amaliji je po likvidaciji hčerke in zeta večkrat priskočil na pomoč, kar zvemo iz korespondence med njo in Svetozarjem Hribarjem. Ko je po vojni morala oditi s Strmola, jo je za nekaj časa odpeljal na svoj dom. Osolin je prijateljaval tudi z Majdičevimi iz Celja, kjer je bila Vilma v svoji prvi službi. Bil je osebnost, dobrosrčen človek, velik esteta in cenjen strokovnjak. Vilma se ga spominja kot urejenega in prijaznega gospoda, ki pa ji vendarle nikoli ni podal roke, kakor so to storili drugi uglajeni gospodje.

Na Strmol je rad zahajal Hribarjev družinski zdravnik dr. Otto Haus; Hribarjevi so si ga izbrali tudi za svojega tovarniškega zdravnika. Med vojno so ga mobilizirali in postal je vojaški zdravnik. Na grad je hodil v nemški uniformi z *višjimi čini* in Vilma se spominja, da je tudi z njo govoril nemško. Nekoč se je odpravljala na Štajersko in Vilmi je rekla Ksenija: "Vilmica, a greste mal domov pogledat, dr. Haus gre v Celje?" Šofer ji je priskrbel prepustnico, a so jih v Motniku ustavili Nemci, češ da je tam *banditengebit*, zato Vilme niso hoteli spustiti naprej. V tistem pa je prišel mimo župan; Vilma ga je gledala in kar naenkrat zavpila: "Ja, stric!" On pa jo prime, jo objame in *zasuče okol, okušuje ...* Imela je res srečo, takoj so jo spustili naprej. Motniški župan je bil gospod Hudamal, nekdanji avstroogrski oficir, ki je z njenim očetom *rasel gor*; mama ga je pustila pri Vilmini stari mami v Lučici. Kasneje mu je Vilma celo prodala podedovano domačijo na Štajerskem. Vilma se je tačas, ko je šofer odpeljal dr. Hausa naprej, ustavila na obeh štajerskih domovih. Ko se je vrnil, se je dobro podprl pri gostoljubni teti in Vilmo odpeljal nazaj na Strmol. Dr. Haus je prihajal tudi na lov v strmolski revir. Poročil se je z *neuslišano ljubeznijo* Josipa Gorupa, baronico Karmen Codelli.

Rado Hribar je bil mecen mnogim znanim slovenskim umetnikom. Podpiral je slovenskega pianista Ivana Noča (1901–1951), ki je želel velike uspehe po vsej Jugoslaviji in v tujini. Na gradu je večkrat bival in v *turnčku vadi in vadi noč in dan*. Tam ni nikogar motil, in če je bil takrat na Strmolu tudi Miha Osolin, se mu je umaknil v kako drugo sobo. Večkrat ga je obiskala prijateljica Renata in ga pogosto spremljala po koncertih doma in v tujini. Po večerji jim je Noč ponavadi zaigral kako bolj umirjeno skladbo. Vilma pripoveduje tudi o sopranistki in operni pevki Valeriji Heybalovi, ki je nekoč tako pela na Strmolu, *da je vse bobnelo*.

Rado je pri študiju podpiral tudi upodablajoče umetnike, med njimi znamenitega slovenskega slikarja Božidarja Jakca. Vilma se spominja, da se je večkrat oglasil pri svojem dobrotniku. Na gradu je ohranjenih nekaj njegovih grafik. Preslikal je mater s Kobilčinega originala. Vilma omeni, da je njena znamenita Kofetarca po vojni še visela v jedilnici. Ko smo jo po šestdesetih letih pripeljali na Strmol, je pokazala, na kateri steni je bila: "Tu je bla, na steni nasproti vrat, pred vitrino, tako da s jo naravnost vidov, ko si stopov v jedilnico." Hribarjevi ugibajo, da je najbrž Jakac tudi avtor velikega portreta Rada Hribarja, ki je v srednjeveški viteški opravi "za šalo" upodobljen kot vojvoda Strmolski. Slika je obešena na istem mestu kot v "Vilminem času", in ona se spominja, da so jo Radu podarili njegovi bratje ob nekem jubileju, ne ve pa, kdo jo je naslikal. Jakac in Ksenijin brat Jozi sta imela v tovarni Šumi vsak svoj atelje.

Ta uradni obisk je Jakac zabeležil v svoj dnevnik: *Jakac je v svojem dnevniku 3. junija 1945 tudi zapisal, kako "je moral po nujnosti zaposlitve pri komisiji za kulturne spomenike na Strmol", in si potožil: "Težka je bila pot z mešanimi občutki. Moje mecene obiskovati kot nekaj sovražnik! V srce me je bolelo srečanje z gospo Gorupovo. Strašen čas, ki te živimo. Krut, neusmiljen."*

Vilma se spominja, kako je prišel po vojni Jakac na grad in se *kar za glavo držal*, ko je ugledal, da so izginile najdragocenejše slike. Spraševal je, kje je neka dragocena slika Marije (matere božje), kje je velikanska Rembrandtova slika, ki je bila v jedilnici itd. Vilma ga je peljala v kamrico na podstrehi, kamor so spravili zvitek Marijine slike, ker jo je Ivan Maček ukazal vzeti iz okvira.

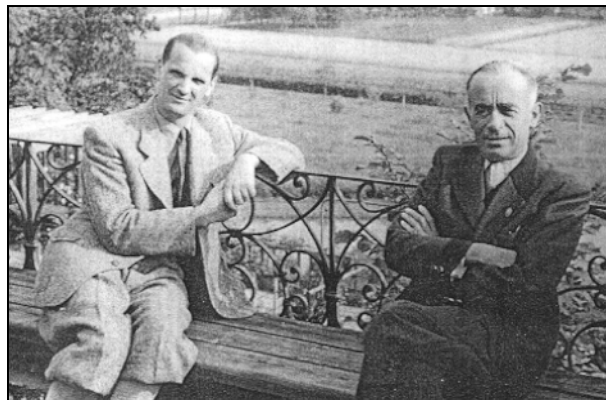
Na Strmol je med vojno prišel tudi nemški akademski slikar, za katerega Vilma ne ve, kako se je pisal, vsi uslužbenci so mu rekli le Hitlerjev slikar. Očitno je večkrat portretiral fireerja?! Z njim se je ukvarjal Šteblaj, ki je dobro govoril nemško. Na gradu je bil kar nekaj časa in v njegovi okolici je večkrat postavil svoje slikarsko stojalo in slikal. Nekoč si je domislil, da bi naslikal kmečko dekle. Gospa mu je predlagala, naj naslika Vilmo, da bi morda kaj zaslužila. Pa jo je gledal in zmajeval z glavo; zdela se mu je najbrž že preveč *pogospodena*, se je ob tej pripovedi zasmejala Vilma. Potem mu je poziralo dekle, ki je hodilo pomagat na vrt. Imelo je zavihan nasek in bilo je bolj *kmečka bunka*. Naslikal jo je s košem na ramah. Slikar je bil starejši možakar in je bil na gradu istočasno kot nemški minister. "Najbrž je pršov z njim," ugiba Vilma.

Vilma se ne spomni več *celega imena* nemškega ministra dr. Hansa von Tschammer und Ostna, saj so mu rekli kar *rajhsšporstfirer*. Na grad je prihajal že pred vojno; bil je prijatelj Ksenijinje najboljšje prijateljice, ki so ji rekli tudi samo baro-

nica. S Ksenijo sta skupaj študirali v Berlinu. Osten je bil prijeten in miren človek, vesel je bil, da je lahko tudi med vojno zahajal v tako čudovito strmolsko okolje k svojim dolgoletnim prijateljem. Prišel je s svojim spremstvom, v katerem je bil njegov *adjutant*, spremljevalec, šofer in maserka. V Kamniški Bistrici si je dal zgraditi počitniško hišico. S Strmolskimi in njihovimi prijatelji ter baronico je hodil tudi na lov. Samó maserko so pustili na gradu, a se je strašno pritoževala pred Vilmo, zakaj ona ne sme z njimi. Vilma se ji je smejala, ker se je *komaj najedla* na Strmolu. Kar vzdihovala je, tako se ji je zdela dobra domača hrana; na debelo si je namazala z maslom nič koliko kosov kruha. Vilma ji je morala vsako jutro nesti v sobo *pomolženo* mleko *za moč*, ker je že zgodaj šla masirat ministra. Na gradu so ga obiskali tudi tedanji vojni oblastniki na Slovenskem, kar je rešilo mnogo na smrt obsojenih zavednih Slovencev, Hribarjevim pa je škodovalo.

Tako je takrat postal njihov stalni gost tudi *landratsführer* dr. Egon Skalka, deželni glavar (vodja) za Kranjsko. Z ženo sta stanovala v neki vili v Kranju. Hribarjevima je priskrbel prepustnice, da sta lahko hodila v Ljubljano. Oddati sta morala oba avtomobila, a s Skalkovo pomočjo sta enega dobila nazaj. Skalka je bil čednega obraza in zelo prijazen. Občudoval je gospo Ksenijo in jo večkrat poklical po telefonu. Kuharica Marí se je vedno jezila: "Uh, spet ta Skalka!" Ona pa je občudovala gospodarja. Ko je nekoč spet tako jezikala, ji je Vilma rekla, kaj jo to briga. Ker so bila vrata odprta, je Ksenija lahko vse slišala. Kuharica je še kar nadaljevala: "A ne veš, kaj se zgovarjajo, kakšna je gospa?!" Vilma pa ji je rekla: "Dokler bo gospa zadovoljna z mojim delom, bom jaz vse, kar bo ona nardila, za dobro vzela." "Ja, aha, potlej pa ti nis nič boljš!" je zavpila Marí. In Vilma ji ni ostala dolžna: "Ti s pa ena koklja! Če b te naš gospod hotov, mo koj počepneš!"

Ko je Vilma zvečer nesla večerjo v jedilnico, se

Rado Hribar in Hans von Tschammer und Osten v parku na Strmolu ok. 1940 (last: Nada Murko, Kranj).

gospa *ni mogla nehat smejat*. Rekla ni ničesar, le ko je prišla v spalnico odgrinjat posteljo, jo je tam čakala škatla s tremi pari svilenih nogavic. Ksenija ji je rekla: "Te nogavice so za vas." Takoj je vedela, zakaj jih je dobila. Bila jih je vesela, saj so se take nogavice takrat težko dobile.

Dr. Skalka je mnogim rešil življenje, a je bil zaradi tega vpoklican v vojsko, moral je na rusko fronto. Pred koncem vojne je s posebnim transportom, s celim vlakom, dal odpeljati pohištvo in vse svoje imetje domov v Avstrijo. Tudi njegov mlajši brat, ki je bil navdušen lovec, je večkrat obiskal Strmol.

Na grad so že pred vojno prihajali mnogi tuji poslovni partnerji, saj je bil Hribar poslovnež evropskega formata. Vilma se spominja: "Enkrat je blo na vem kolk gospodov, poslovnežov, govorl so samo nemško." Na gradu je bila še nemška oskrbnica in skrbelo jo je, če bo Vilma sposobna postreči *brez napake*. Takrat ni bilo doma niti Angelce niti Šteblaja in tudi gospa Ksenija je bila odsotna.

Vilma se spominja, kako so leta 1939 ali pa 1940 čakali kralja Petra, ki naj bi prišel z Brda na čaj. Vse je bilo na nogah: čistili so že itak očiščen jedilni pribor, pripravljali *pozlačene* krožnike itd. Vse se je svetilo, vse so *rihtal, kaj bo zraven*. Vilma se je učila, kako se mora obnašati. Pripravila je tudi šopke, vse je bilo *v rožah*. Kralj pa je zaradi nujnih zadržkov odpovedal obisk.

Rado Hribar je užival velik družbeni ugled, doma in tudi v tujini so ga cenili kot sposobnega podjetnika. Njegov kapital je seveda predstavljal tudi določeno družbeno moč in ker je živel v gradu, je bil deležen še toliko večje pozornosti. Iz begunjske kaznilnice sta z ženo rešila nič koliko rojakov, ki so bili že obsojeni na smrt. Kot že rečeno, jima je pomagalo jima je poznanstvo s predvojnim prijateljem dr. Ostnom, ki jima je nehote ustvaril marsikatero bližnjico med tedanjimi vojnimi oblastniki na Gorenjskem. A tudi brez nemškega ministra bi se sami "povabili" na grad. V Amalijinem (31. III. 1945) pismu zbuja pozornost dva nemška komisarja, ki jima ponuja psičko Piko; prvi je Hertle iz Mengša, drugi pa Windischwentner z gradu Brdo pri Lukovici. Za prvega mi je povedala Minka Kompare iz Mengša, da je živel že pred vojno v Ljubljani, kjer so imeli mehanično delavnico in da je poleg nje rešil še ogromno ljudi, ko ga je okupator postavil za mengeškega *župana*. Drugega pa je poznala Tončka Pevec, ki je kuhala njegovi družini na Brdu. Okoličani so ga zelo cenili, ker jih je reševal; gospa Tončka si je do nedavna dopisovala z njegovo družino na Tirolskem.

Hribar je podpiral OF in partizane zalagal s hrano, obleko, orožjem in denarjem. Preskrbel jim je celo tiskarno in še in še bi lahko naštevali. Vilma pravi, da so ti gospodje vedeli, da pomaga partiza-

nom in da niso bili tako *zagrizeni*, kot jih je zaznamoval njihov položaj. Če bi bili zmagovalci, bi postali narodni heroji in ne bi sedli na zatožno klopi!

Lov, šport in rekreacija

Hribar je imel velik lovski revir, ki je segal še niže od Brnika pa tja do Krvavca. Kjer je zdaj letališče, so bili sami gozdovi in ker je Rado poznal ta teren in bil tudi sam pilot, je prav on prvi predlagal, naj tu napravijo letališče. Kmetom seveda to ni bilo všeč, a po vojni je nova oblast "izpolnila" graščakovo željo.

Zaposlenih je imel devet lovskih čuvajev in poklicnega lovca Franceljna Eržena, ki je bil tudi gozdar. Tudi svak Alojz Plemelj mu je pomagal, saj si je pridobil bogate izkušnje o varstvu gozda in divjadi v loviščih kralja Aleksandra. Na Štefanji Gori je živel lovski čuvaj Jerič, ki je imel gospoda zelo rad. Ker je sodeloval s partizani, so ga kasneje ustrelili v Gramozni jami, kot pravi Vilma. Njegova žena pa je umrla v taborišču, tako da sta otroka ostala sama. Vilma je deklici nesla svoje obleke in tudi gospa Amalija jim je pomagala.

Rado je bil strasten lovec in je imel ogromno lovskih prijateljev, na lov pa je vabil tudi svoje poslovne partnerje. Kadar so organizirali lov, se je zbralo najmanj petnajst do dvajset lovcev. Ker je lov pomenil tudi statusni simbol, so se ga udeleževali eminentni Slovenci in tujci. Vilma se najbolj spominja znanih ljubljanskih zdravnikov, ki so bili tudi sicer strmolški gostje: dr. Lunaček, dr. Lavrič, dr. Haus itd.

Kar so uplenili, so vse razstavili po *lojtrnem* vozu; na njem je bilo tudi po štirideset fazanov, bile so jerebice in še druga divja perjad. Pred vozom so ležale lisice, srnjaki, zajci... "Jagri so včasih prnesli tud žive srnjačke; najbrž so jim ubili mater," večkrat pripoveduje Vilma, saj sta jih s sobarico Angelco z veseljem hranili. Ko so zrasli, so jih izpustili. Nekoč je eden kar sam ušel, a je še prihajal nazaj. Bil je že večji in je kar *butal*, če so se mu približali.

Lovski dnevi so bili za Vilmo naporni. Nekateri lovci so prespali na gradu, drugi pa so se tam samo umili in preoblekli. V spodnjih prostorih so bile tri kopalnice in sobe za goste.

Gospod je zelo rad lovil tudi ribe; imeli so jih dovolj, tako da jih je Vilma včasih nesla še župniku v Velesovo. Pa tudi Plemelj jih je prinesel iz svoje ribogojnice. Poskušali so jih naseliti v strmolskem ribniku, a tam niso *obstale*.

Poleg lova in ribolova se je gospod ukvarjal s športom; igral je tudi golf.

Tudi Ksenija je rada hodila na lov, nabirala je gobe, najraje pa je jahala svojega konja. Okoličani se spominjajo, kako je *baronesa* jahala proti Kranju; vsi so jo občudovali. Vozila pa je tudi s

svojim kasaškim konjem. Zdaj že pokojni Anton Umnik iz Šenčurja je povedal, da mu je včasih posodila avto, da se je *malo peljal z njim*.

Praznične šege in navade

Na sveti večer je bilo na Strmolu praznično vzdušje. V salonu so postavili veliko in lepo okrašeno božično smreko, pod njo pa je bilo vse polno daril. Ko so se vsi zbrali v salonu, so zapeli Sveto noč. Vse v gradu zaposlene so že prej vprašali, kakšne želje imajo. Vilma je enkrat dobila blago za plašč, drugič pa spet za kostim; enkrat je dobila več, drugič manj. Domači so dobili manjša, bolj simbolična darila. Po obdarovanju je Vilma hitela prinašat na mizo praznične dobrote, med katerimi je bila seveda imenitna potica.

K maši so zaposleni hodili v Velesovo, tam so imeli v zakupu svoj kor, ki so ga odpirali s svojim ključem. Hribarjevih se ne spomni, da bi šla kdaj tja k maši. A Rado je večkrat poslal Vilmo, da je župniku nesla denar. Tam je bil prijazen in ponižen župnik, ki je bil vesel vsakega daru. Na gradu že pred vojno ni bilo več kapele, Vilma razmišlja, da je bila najbrž v *turnčku*, kjer je imel arhitekt Osolin svojo sobo. Vilma je šla včasih k maši tudi v Velesovo in poleti na Štefanjo Goro.

Za silvestrovo Hribarjeva največkrat nista šla nikamor, rada sta bila doma. Vedno so spekli odojka, kuharica je ocvrla krofe in še tople prinesla na mizo. Odprli so šampanjec, Rado je samo nazdravil z njim. Prišli so stalni silvestrski gostje: brata Sveto in Peter z družinama, svak Slavko Plemelj, arhitekt Osolin in morda še kdo.

Ksenija je bila v preprosti črni večerni obleki, imela je kake uhanne in zapestnico. Gospa Lia je bila prav tako lepo oblečena. Nasploh je imela veliko lepih bluz in siva krila. Tudi ona ni pretiravala z nakitom. "Me smo se tud preoblekle, ampak ne vem več, kako smo ble napravljene," pristavi Vilma.

Kadar je bil na gradu pianist Noč, jim je za praznike čudovito igral. Če sta šla Hribarjeva v gledališče, sta ponavadi prespala v Ljubljani; nasproti Drame sta v Šumiju imela stanovanje.

Za pusta je kuharica vedno ocvrla krofe, zvečer pa so vsi uslužbenci, razen starega vrtnarja Franceljna odšli v gostilno pri Kepicu. Gledali so "šeme", pili kuhano vino, se malo povesečili in se vrnili nazaj na Strmol.

Kadar so zaklali prašiča, je bil tudi domači praznik, prijateljem so pošiljali koline. Meso so dali v *slanamurjo* in ga sušili. Tudi domačo šunko so komu poslali. Iz Amalijinega pisma vzemo, da jo je med vojno po znancih poslala zetovemu bratu Svetozarju, saj je takrat vsega primanjkovalo. Zadnjega prašiča so jim vzeli partizani.

Za veliko noč je kuharica pobarvala pirhe, imeli so imenitno potico in ostale velikonočne dobrote.

Cvetnonedeljskih butaric pa niso delali, le oljko so nesli k blagoslovu v velesovsko cerkev.

Kadar je imela Amalija rojstni dan, je Vilma prosila vrtnarja, da je naredil šopek zanjo. Vedno je naredil čudovitega in gospa ga je bila zares vesela, ko ji je šla voščit.

Ob praznikih so bile mize pogrnjene z lepimi prtji, le kadar so v kleti Hribarjevi gostje *lumpali*, so sedeli okrog velikanske nepogrnjene mize, ki je bila izdelana v kmečkem stilu. Bila je bogato obložena. Vilma jim je stregla tja do dveh ponoči. V glavnem jim je kuhala kavo, vse ostalo so imeli v kleti. Imeli so tudi imenitno vinoteko, izbrana vina so dobivali od vsepovsod. Rado je najraje pil vodo. Tudi na zabavah je ostajal najdlje do enajstih, potem pa se vljudno poslovil. Z gosti je ostala gospa Ksenija.

Gospodje so večkrat v salonu igrali šah; za gospe in otroke so imeli domine. Gostje, ki so nekaj časa ostali na Strmolu, so prebrali tudi kako knjigo. Knjižnica je bila bogato založena z domačo in tujo literaturo. Poleg leposlovja so bile strokovne knjige o naravi, o lovstvu, zgodovinske itd. Gospod je imel tudi veliko zemljevidov. Ker je bil njegov oče Dragotin tudi tiskar in novinar, je Rado rad podpiral založnike in pisatelje. Vsako literarno delo je takoj po izidu *prišlo* na Strmol. Vilma se spominja knjige Mire Miheličeve, ki so jo vsi brali; najbrž je bil to roman *Obraz v zrcalu*. Vilma je v prostem času in ob večerih rada brala. "Nič nisem vprašala," pravi, "kar v knjižnico sem šla po knjigo." Ko je Vilma po šestdesetih letih stopila v strmolsko knjižnico, se je začudila, ker je v njej tako malo knjig.

V salonu so imeli radio, vdelan v omaro, da ga skoraj ni bilo videti. Zraven je bil še gramofon in police za gramofonske plošče. Radio je bil znane ameriške znamke in je bil zelo drag. Gospodje so po kavi radi debatirali in poslušali radio ali pa gramofonske plošče. Rado je že takrat imel filmsko kamero. Nekoč je posnel Vilmo pri obešanju perila. Ko so v salonu za praznike delili darila, je zraven predvajal film. Vilma se je zagledala na filmskem platnu in ni mogla verjeti, da se premika.

Hribar – dobrotnik

Hribar je bil radodaren in je sledil tradiciji svoje družine, ki je veliko svojega denarja namenila v dobrodelne namene. Zato so se mu čudili, ker je bil tako varčen, da je v trgovini čakal za *vsako paro*, da jo je dobil nazaj. Nekateri so mu to zamerili, a tudi varčnost mu je privzgojila mati. V njenem pismu sinu Svetozarju vzemo, kako je bila sila varčna. Pisala mu je, naj da popraviti *rinčke* na čevljih, ker so preostri in trgajo nogavice. In potem se dela škoda, ker je na njih vse polno luknjic, da jih ona komaj zašije in izgublja dragoceni čas. Dandanes bi se marsikdo čudil, če bi poleg tega še vedel, da so v

svoji tovarni izdelovali tudi nogavice. Toda ta žena je ob vsakem novem letu obdarila varovance dveh sirotišnic s toplimi volnenimi nogavicami.

Rado je bil sicer nekoliko distanciran od vaščanov iz okoliških vasi, čeprav jim je rad priskočil na pomoč. Tudi služinčadi je omenil, da ne želi, da bi brez potrebe zahajali v vas. Toda vaščani so radi hodili delat k njemu, ker jim je dobro plačal. Prosili so ga tudi, če bi šel njihovim otrokom za krstnega ali birmanskega botra. Prosili ga niso samo zato, ker je bil bogat, temveč tudi zato, ker so ga spoštovali. "*Hribarjev ldi je so bli spoštovan,*" poudarja Vilma. Kadar je bil boter kakšnemu izmed otrok, ga je zastopal arhitekt Osolin. Ta je vedno poudarjal, da morajo otroci vedeti, kdaj so bili pri birmi. Vilma se spomni, da je bil nekoč Rado birmanski boter kar trem fantom, ki jim je kupil lepe obleke in vse, kar je moralo spadati zraven. Osolin je zahteval, da jih je šofer odpeljal na Bled, kjer so se s čolnom vozili po jezeru in obiskali otok. Peljal jih je tudi na *kremšnite*. Vilma pa jim je že zjutraj *servirala* torto.

Hribar je veliko dal za velesovsko cerkev; nekoč ga je tudi cerkljanski župnik prosil za večjo vsoto denarja in velikodušno mu je izročil ček, čeprav je bil bolj liberalno usmerjen. Med vojno so ga poleg vsega ostalega izsiljevali tudi za denar. Vilma se spominja, kako se je mučil, da je za partizane spravil celo tiskarno na Strmol. Vilmi je to zaupal Francelj, ki jo je imel pod ključem v spodnjih prostorih.

Aretacija in likvidacija zakoncev Hribar

Sredi hude zime, 3. januarja 1944, je okoli sedmih zvečer prišlo pred grad kakih deset partizanov. Francelj Eržen jim je šel odpret. Poznal jih je, ker je sodeloval z njimi. Gospodu je šel povedat, kdo je pred vrati, on pa je dejal, naj pridejo kar *gor*. Ker je podpiral OF in partizanom že toliko pomagal, je mislil, da se mu ne more nič zgoditi. In to si je mislil kljub temu, da ga je večer pred tem prišel opozarjat njegov lovski čuvaj Jerič s Štefanje Gore, ki ga je skoraj na kolenih prosil in vil roke proti njemu: "Gospod, umaknite se, lepo vas prosim, pejte preč! Vsaj v Ljubljano!" Povedal mu je, da je iz zanesljivih virov zvedel, da ga bodo prišli iskat.

Vilma in ostali uslužbenci so bili v kuhinji. Tudi Šteblaj je bil na dopustu. Na gradu pa se je mudil tudi neki Nemeč Sepp; ta je prišel po stvari za ženo svojega generala, ki je rodila. Ko so prišli partizani, se je tako tresel, da je komaj zmetal s sebe kapo in suknjič in vse je s puško vred zabasal med čebulo nad drvarnico. Vilma ga je potem skrila pod neko posteljo, ko so partizani *rovarili* po drugih prostorih. Prav tisti dan je Hribarjeva obiskal neki rejec konj, od katerega so Hribarjevi kupili konja. Ksenijin kasaški konj si je namreč

zlomil nogo in so ga morali dati v zakol. Omenjeni rejec jih je poučil, kako naj ravnajo z njegovim konjem, kajti vsak konj *ma svoje manire*, dodaja Vilma. Prav zato se je oglasil na gradu.

V kuhinjo je stopil mlad in nadut komisar, potem ko se je v lovski sobi že najedel sira in klobas, kakor pred njim že mnogi partizani. Začel je vpiti, kakšen je ta Hribar, kako grd je za svoje delavce v Ljubljani itd. Vilma je zavpila: "To pa ni res! To j pa najboljš človek!"

Postavljaški komisar ji je naredil pridigo: "Seveda, ja takele ma on okol sebe, takim je pa dav dost dnarja! On je mogov imet okol sebe zadovoljne ldi, da so bli vsi zanjga." Vpil je, da podpira ta bele. Potem je začel vpiti, da je Ksenija nemška kurba, da je po Berlinu vozila rešilca, pa Nemcem stregla. Seveda se mu še sanjalo ni, kakšne zveze je v resnici imela gospa z berlinskimi prijatelji.

Ostali partizani so šli *na vrh* po sobah, še ena partizanka je bila vmes. Pobrli so vse, kar jim je *pasal*, se spominja Vilma: obleko, perilo, obutev, odeje itd. Zaplenili so tudi več lovskih pušk, a Vilma se spomni, da jih je še nekaj ostalo v omari. Partizanka je iz omare vzela krznen plašč, ki je bil last Osolinove nečakinje. Hribarjevi so ji ga pripeljali iz čistilnice. Gospejin je bil spravljen v velikanskem kovčku. Ksenija je veliko stvari *spakirala* v velike kovčke; obleke so bile v njih zložene na obešalnikih. Enega so že odpeljali v Kranj, drugega pa v Ljubljano, da bi imeli najnujnejše, če do *česa pride*. Vosovci so premetavali vse po vrsti in iskali nakit, a ga niso našli, ker je bil dobro skrit v grenznic. Kasneje ga je vrtnar odkopal, da se ne bi delala škoda in Vilma ga je s ponijem srečno pripeljala v Kranj k Majdičevim, kamor ga je prišel iskat Gorupov sorodnik z Reke.

Partizani so jim zagrozili, da nihče ne sme iz gradu do petih zjutraj, sicer bo ustreljen. Šteblaj je takrat še lahko klical ženo v lovsko koč, *da pride malo kasneje*. Komisarju pa je dejal, da mora oditi k družini in je res odšel, ko so odpeljali gospodarja in njegovo ženo. Gospa Ksenija je prišla v kuhinjo in ko so jo prišli iskat, je prosila Vilmo: "*Poskrbite za mojo mumico, lepo delajte z njo, vam jo prepustim!*" Brez besed si je odpela dragoceno zapestnico in jo vrgla proti Vilmi. (Ta jo je šele ob čiščenju našla za stensko uro in jo izročila gospe Amaliji.) Ksenija ji je namignila z očmi, naj gre *gor* k materi in morda je tudi upala, da bo od tam lahko telefonirala po pomoč. A telefonske žice so bile takrat že vse prerezane.

Z žalostjo so nemočni uslužbenci strmeli za svojim gospodarjem in njegovo ženo, ki so ju vosovci v visokem snegu gnali proti Štefanji Gori. S seboj so odpeljali tudi konjerejca. Vilma se spomni, da je bil to mlajši človek, ki je menda še nekaj študiral, a če si je prav zapomnila, je imel že *družino*. Kasneje so ga izpustili.

Gospa Amalija je samo jokala in Vilma jo je spravila v posteljo.

Vilma pravi, da *se je zvedelo*, da ju na Štefanji Gori zagotovo še niso ubili. Po vojni je povedal minister Fajfar, da sta zakopana v neki grapi.

Likvidatorji so pripadali Kokrškemu odredu in Ivan Jan je napačno zapisal, češ da so vosovci vdrli v grad in takoj pretrgali telefonsko zvezo;⁴ drugje spet napačno piše, da je bila Hribarjeva žena Ksenija lastnica tovarne Šumi.⁵

Vest, da so ubili strmolska gospodarja, se je žalostno širila po okoliških vaseh in še naprej. Sorodniki in prijatelji si niso upali prihajati na grad. Razširile so se vesti o krvnikih, ki so se izživljali nad nedolžnima žrtvama. Za ta umazani posel so "ozavestili" skupino mladih fantov in nekateri izmed njih so se kasneje v pijanosti izdali, kako so ju mučili in ubijali. Prokomunistična propaganda je zanimala grozodejstva, *a nič ni tako skrito, da ne bi bilo očito*. Gospod Franc z Luž ju ni osebno poznal, a v njihovi gostilni na Lužah so dolgo govorili samo o tem. Ženin sosed z Luž je še dolgo časa po vojni nosil Hribarjevo obleko. Pripoveduje tudi o svojem bratrancu, ki je imel nad Mačami na samem žago, kjer je žagal hlode iz svojega gozda. Po vojni ga je ta povprašal, če je poznal Hribarjevo gospo in če ve, kakšne lase je imela. Franc se je začudil, potem pa mu je povedal, da so v njegovem gozdu tako plitvo zagreblili truplo, da je lisica prinesla *razpadeno* žensko glavo s svetlimi lasmi. Ustrašil se je in jo brž zakopal daleč stran. Kam, ni povedal. Partizani so mu že prej prepovedali hoditi po njegovem gozdu, kaj šele da bi sekal drevesa ali grabil listje. Zvedeli smo tudi za vosovca iz Šenčurja, ki je *vodil likvidacije* in še živi v Ljubljani, *a se več ne kaže v rojstnem kraju*. Eden izmed prisotnih pri umoru je moral pokopati gospo Ksenijo, v pijanosti pa je zaupal prijatelju, da se mu ni ljubilo izkopati dovolj dolge jame in ji je raje *polomil noge*. Pokojni Tone Umnik je avtorici pričujočega zapisa že pred dvema desetletjema povedal o zverinskem mučenju zakoncev Hribar; gospo Ksenijo naj bi posililo vseh devet prisotnih *vosovcev*. Tudi v *Kroniki podkravških vasi* izpod peresa Alojza Kalinška izvemo o *ogabnem in nečloveškem mučenju*, o katerem so *nekateri mlajši partizani povedali svojim zaupnikom*.⁶ Avtor citira del poročila, ki ga je o likvidaciji zakoncev Pokrajinski komite VOS za Gorenjsko poslal Centralni komisiji VOS in Pokrajinskemu komiteju KPS za Gorenjsko. V njem obljudljajo, da bodo justifikacijo naknadno razložili v proglasu, saj je Hribar *užival nekaj dobrega glasu med ljudmi*. Kalinšek, ki je kot domačin lahko veliko izvedel o Hribarjevih, zaključuje svojo misel: V

primeru zakoncev Hribar partizani niso uporabili vnaprejšnje diskvalifikacije, ampak po potrebi kasnejšo. Ta zločin je še dolgo odmeval med ljudmi in vanj skoraj niso mogli verjeti.⁷

Po likvidaciji zakoncev Hribar so grad stražili nemški orožniki. Vilma, ki je bila takrat mlada, pravi, da so bili razen majstra že vsi stari, tam okrog petdesetega leta. Bilo jih je okrog šest do devet. Partizani so samo še enkrat napadli grad in eden izmed žandarjev je kar omedlel, ker je bil srčni bolnik. Komandir je zavpil: "*Vilma, helfen!*" In brž je morala pomagat *basat patrone* v strojnico. Partizani so metali bombe, a k sreči ni nobena eksplodirala. Žandar je pohvalil Vilmo, ker je bila tako pogumna. Povabili so jo celo v Kranj, da bi za pomoč dobila pohvalo. A Vilma se je uprla: "Nikamor ne grem!"

Vilmin brat Janko je bil v partizanih, pa o tem ni nikomur črhnila. Nekoč je bil blizu Cerkelj, a si ni upal obiskati Vilme na Strmolu. Takrat so grad že stražili nemški orožniki. Nekaj dni kasneje ga je iz zvonika v Stranjah smrtno zadel domobranski mitraljezec. Vilma je šele kasneje od doma prejela vest o bratovi smrti in težko je bilo prikrivati žalost. Šele po vojni so ga prekopali na domače pokopališče.

Na grad je *zašel* tudi kakšen partizanski kurir. Nekoč je prišel obiskat kuharico kurir Rudi, ki je bil doma iz istega kraja kot ona. Služinčad je mislila, da je njen sorodnik. Oglasil se je mimogrede, ko je do javke v Cerkljah nesel neke podatke. Rekel je: "Jest sem tako zmatran pa lačen." Potem ga je Marj nahanila, dali so ga dali v Plemljevo sobo na kavč in Vilma ga je zjutraj poklicala, mu pripravila toplo vodo in brisačo. Bil je železničar, zato se je ustrašil: "Joj, kako bom pa v Kranj pršov?" Tudi njemu je Vilma posodila kolo, ki ga je pustil pri Stari pošti v Kranju. Bil je zelo čeden fant, velik, šlank, imel je lepe lase in aristokratski nos. Vilmi se je naravnost dopadov. Kuharica ga je po vojni srečala v Ljubljani. Ko se je vrnila, ji je povedala: "Rudi te strašno pozdravlja in pravi, da ga počakaj." A Marj mu je povedala, da ima Vilma že fanta.

Povojni gospodarji

Grad so po vojni stražili vojaki; trije so bili iz Bohinja in eden izmed njih, Ivan Mlakar, je bil Vilmin bodoči mož. Pri *bajerju* so delali tudi nemški ujetniki, eden izmed njih, Avstrijec, je bil po poklicu veterinar. Od vseh drugih se je ločil po odličnem vedenju in iznajdljivosti pri vsakem delu. Zato ni jedel pri kotlu, ampak so mu iz gradu nosili hrano. Kadar je bila na vrsti Vilma, jo je prosil, če lahko prinese še malo več, še za njegovo

⁴ Jan, *Kokrški odred*, II, str. 62.

⁵ Jan, *Kokrški odred*, I, str. 357; isti, *Korenine zla*, str. 270.

⁶ Kalinšek, *Kronika podkravških vasi*, str. 69.

⁷ Prav tam, str. 68.

vega kolega, ki ne more jesti iz kotla. Nekega dne pa Vilma zasliši tega kolega, ki je po nemško govoril z veterinarjem. Bil je Ivan, ki je kasneje napeljeval telefone po sobah, Vilma pa ga je morala nadzorovati. *Navadila* sta se in nekoč jo je povabil na svoj dom v Bohinj; vsem domačim je bila zelo všeč. Vilma je ostala na Strmolu do maja 1946. Isto leto sta se z Ivanom poročila in preselila se je na njegov dom. Na oskrbnikovo prošnjo je potem še trikrat šla pomagat na Strmol.

Od poveljne oblasti je prvi prišel na grad minister za gozdarstvo Tone Fajfar; bil je izredno ljubezniv, najbrž je imel tudi stike s Hribarjevimi, saj je bil doma s Spodnjega Brnika. Kot publicist in tiskar je skoraj moral poznati delo Radovega očeta Dragotina Hribarja, znamenitega tiskarja, knjigarja, novinarja, urednika, gospodarstvenika in podjetnika ter nenazadnje velikega slovenskega rodoljuba. Minister je želel govoriti z Amalijo, mnogi drugi je kasneje niti pogledali niso. Vilma jo je vprašala, kaj naj mu postreže, ona pa ji je zaupala: "Vilmica, vi kar prinesite, kar mislite, da je prav." Prinesla je kavo. Fajfar je tudi prvi uradno povedal, da so ubili gospodarja in njegovo ženo. Vilmo je vprašal, če gospa še nič ne ve. Rekla mu je, da je gospe to skušala povedati v *rokavicah*. Dejal je, da je prav storila. Amalija ni hotela verjeti, še vedno ju je čakala. Kasneje je le začela dojemati, da ju ne bo več nazaj. Vilmi je Fajfar povedal, da je za oskrbnika Strmola *nastavil* dva partizana, invalida. Ta dva sta samo pila, v kleti sta praznila vinoteko. Vsako jutro je Vilma pobirala in pometala razbite steklenice arhivskih vin, metala sta jih tudi skozi okno. Vilma je ministru potožila, kaj počneta in ju je takoj odslovil. Za njima je prišel nekdanji šef Ozne, generalmajor in narodni heroj Ivan Maček – Matija. Bil je v uniformi, a Vilma se takrat še ni spoznala na čine. Ko mu je šla odpret, jo je takole nagovoril: "No, ti ta bela, kolk maš belčkov notr?!" Vilmo je pa razjezilo – ta beli so ji ubili edinega brata – zato mu je v enakem tonu odgovorila: "Prvič, nisem ta bela in noben ta bel ni stopov v grad!" Zraven ga je pa še fliknila, se pravi, udarila po roki. Bil je presečen, za njim pa je vstopila žena, ki se je zasmejala: "Matija, zdej s jo pa skupov, zdej s pa ta pravo dobiv!" Vilma ju je morala voditi po sobah, in kot da se Maček česa boji, je morala ona vstopati prva. "No, tu je salon," je rekla Vilma, "povejte mi, s čim vam lahko postrežem." "Prnes, kar maš!" je Maček arogantno odvrnil. Na pladnju je prinesla konjak in vprašala: "Želite kaj pojest?" "A maš tud kej?" je vprašal. Kuharica je pripravila zrezek, k sreči je bila za partizane. Vilma se smeje, da si je prvi dan potrebila (utrla) pot. Maček sploh ni hotel govoriti z gospo Amalijo. Do njegovega prihoda je Fajfar določil Vilmo za oskrbnico. In še potem je imela ključke, saj Maček ni bil stalno na gradu. Že pomladi je pripravil vse za prihod Edvarda Kar-

delja, ki je jeseni 1945 prišel tja okrevat po operaciji na želodcu. Vilma pravi, da je bil prijazen s preprostimi ljudmi, žena Pepca pa nekoliko manj.

Kadar je Maček pripeljal na grad kake majorje, so vedno igrali karte. Včasih je pozvonil Vilmi in ji ukazal: "Tle se used, pa karte špilej!" Užival je, kadar sta goljufala. Vilmo je Amalija večkrat vprašala: "Kaj so to za en ljudje, ki hodjo po gradu?" Komaj so ji dopovedali, da grad ni več njihov. Jokala je. Bila je že v letih in vsa obupana, tako da je bila precej odvisna od Vilmine pomoči. Vilma pravi, da je znala delati z gospo. Vsak dan je in je oblekla, sfrizirala in jo tolažila. Vilmi se je smilila in v mislih ji je stalno zvenela Ksenijina prošnja: "Vilma, ... moja mumico vam prepustim!" Zato je bilo Vilmi težko, ko so jo sredi leta 1945 odpeljali v Šentvid pri Lukovici. Po likvidaciji gospodarja in njegove žene, pravi Vilma, da so vsi *upoštevali* Amalijo za svojo *gospodarico*.

Ivan Maček je Vilmo spraševal o *gospodovih* stvarih, ona pa je odgovarjala: "*Jest to ne vem.*" Nekoč jo je zasliševal na terasi, kjer je močno pripekalo sonce, z ženo pa sta lepo sedela v senci. Hotel je vedeti, kje je *zlatnina*. Vilma se je delala *popolnoma nevedno*. A kasneje jo je kar spoštoval, ker se mu ni *pustila zafrkavati* in mu je upala celo ugovarjati. Žena Cvetka je bila nekaj časa sama s sinom Matičkom na Strmolu, pričakovala je drugega otroka. Maček je le občasno prihajal *gor*. Tudi Matiček se je navezal na Vilmo.

Na Strmol je *hodila vsa vlada*, prihajali so tudi iz Beograda. V gradu se je *kovala* slovenska ustava. Vilma se še dobro spomni, kako jim je *servirala*, oni pa so ves dan razpravljali. Več jih je prespalo na gradu.

Tja so prihajali Vida Tomšič, Lidija Šentjunc, Miha Marinko, Franc Leskošek, Boris Kidrič, Moša Pijade itd. Leskošek se ga je večkrat *nalezal*, a je bil velika dobričina. Borisa Kidriča pa Vilma ni cenila in tudi on je ni maral. *Prav vidi ga*, kako je v neki debati na vso moč mahal z roko in vpil: "Likvidirat!" Ko je umrl za levkemijo, se spomni, kako so se norčevali, da so ga *ta beli uničili*. Njegova žena Zdenka se je zdravila na Golniku; iz strmolske kuhinje so ji pošiljali razne kompote. Nekoč je kuharica nesla hrano Mačkovi taščiv jedilnico. Zagledala je, da v vitrini manjka dragocen kipec. Tekla je v njeno sobo, pogledala v njeno torbo in ga prinesla nazaj. Zaklenila je vitrino in vzela ključ. Še ko je v Bohinju obiskala Vilmo, je vsa razburjena ponavljala: "A ne, mi se nismo nobene stvari prteknili! Tile bodo pa kradli po Strmolu!" Menda se je tašča celo spoznala na umetnine.

Po šestdesetih letih

Gospa Vilma je z veseljem obljubila, da nam bo na Strmolu povedala in pokazala vse, kar nas bo

Vilma Mlakar po šestdesetih letih ponovno na obisku na gradu Strmol (foto: Angelika Hribar).

zanimalo in česar se še spomni. Ko je po šestdesetih letih spet stopila skozi grajska vrata, se je mladostno razživela. Kot da bi bilo včeraj, je ugašala in prižigala luči, ko smo "pregledovali" grajske prostore. Čudila se je, da so nekatere stvari ostale na istem mestu, druge pa so izginile ali pa so jih premaknili kam drugam. Takoj je ugledala, da so na oknih zavese, ki jih gospodar ni maral. Vedno je dejal: "Okna so zato, da se gleda skozi!" Rad se je oziral po čudoviti grajski okolici. Kasneje je gospa Ksenija opremila zgornji salon s temno zelenimi žametnimi zavesami. Ko je prišla nesrečna vojna, je morala Vilma vsak večer po celem gradu zapirati *polkna*.

Razmislek in pojasnilo

Zapisani prispevek o strmolski služkinji Vilmi Urh, poročeni Mlakar je nastal po terenskem dnevniku, v katerem so zabeleženi njeni spomini na sedemletno službovanje. Gradivo je večinoma razvrščeno in interpretirano po kronološkem zaporedju; drugače se prepleta le v situacijah, kjer v določenih tematskih sklopih želimo osvetliti še kakšne druge vidike. V spominih se odraža osebna in poklicna identiteta gospe Mlakarjeve, ki je v svojih refleksijah imenitno predstavila življenje na Strmolu v najbolj prevratnem času naše zgodovine (1939–1946). Zato sem skušala ohraniti tudi jezik njene pripovedi. Da se v premem govoru ne bi preveč ponavljali spremni stavki, kot na primer: Vilma je rekla, pravi, ugotavlja itd., sem delno parafrazirala njena stališča v knjižnem jeziku. Poševno pa so tiskani njeni avtentični izrazi, ki kot grče v

lesu pristno ponazarjajo njeno govorico. Tako so poudarjene tudi pripovedi drugih informatorjev.

Vilmina pripoved in tudi pisni viri kažejo, da je bila zaradi svojih osebnostnih lastnosti zelo uspešna in preudarna pri delu, v medsebojnih odnosih in v svojih etično moralnih odločitvah. Po svojih najboljših močeh je skušala delati dobro in reševati tudi človeška življenja.

Tudi delodajalec, graščak in podjetnik Rado Hribar ter njegova žena sta prisegala na iste vrednote. Izhajala sta iz dveh znamenitih in narodno zavednih slovenskih družin. S svojim kulturnim in materialnim bogastvom sta skušala pomagati vsem, ki so bili potrebni dobre besede in pomoči. Kot delodajalca sta bila priljubljena, saj sta z zaposlenimi ravnala demokratično in spoštljivo. A vojna vihra in komunistična revolucija nista temeljili na taki "zavesti". Imela sta mnogo prijateljev in poslovnih partnerjev tudi v tujini. Dr. Osten iz Berlina, ki je v Rajhu postal minister, ju je med vojno večkrat obiskal. S tem sta pri gorenjskih okupatorskih oblastnikih zbudila še večjo pozornost, kot jo je že tako ali tako užival ugledni in bogati strmolski graščak. Zato med vojno na gradu ni manjkalo nepovabljenih gostov. Hribarjeva sta rešila veliko ljudi, ki so jih v begunjski kaznilnici obsodili na smrt, sebe pa sta pogubila. Kljub temu, da je Rado Hribar sodeloval z OF in na vse načine pomagal partizanom, je bil proti koncu vojne vedno bolj napoti revolucionarjem, ki so preganjali fevdalce, buržuje, kulake in še marsikoga drugega. Zato so ju 3. januarja 1944 aretirali vosovci iz Kokrškega odreda, se oskrbeli z njunim blagom in ju v naslednjih dneh zverinsko mučili in usmrtili. Točen datum njune smrti še vedno ni znan (omenjata se 5. in 6. januar), prav tako svojci še dandanašnji ne vedo, kje počivajo njuni posmrtni ostanki.

Podatki, mnenja, sodbe in čustva drugih informatorjev ter zapisani viri še dodatno osvetljujejo Vilmine spomine. Predstavljeno biografsko gradivo odpira nove vidike za presojo dokumentiranih dogodkov ob likvidaciji strmolskega gospodarja in njegove žene.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv družine Hribar, zasebna last (Angelika Hribar, Rado Hribar).

ZAL, KRA – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

KRA 12 – Okrajni ljudski odbor Kranj

KRA 54 – Skupščina občine Kranj

KRA 150 – Okrajno sodišče Kranj

USTNI VIRI

Terenski dnevnik 2005–2006: zapiski po pripovedi Vilme Mlakar, roj. Urh (1920), Bohinjska Češnjica 92.

Gospod Franc, Luže, Visoko pri Kranju.
 Hribar, Angelika (1943), prof., Ljubljana, Prečna 3.
 Kompare, Minka (1913), Mengeš, Slovenska cesta 27.
 Pevec, Antonija (1924), Šentvid pri Stični 14.
 Umnik, Anton (1918–1991), Partizanska ulica 1, Šenčur.
 Umnik, Damjana (1950), univ. dipl. ing. arh., Partizanska ulica 1, Šenčur.

LITERATURA

- Črne bukve o delu komunistične Osvobodilne fronte proti slovenskemu narodu. Ljubljana, 1944. Založba za alternativno teorijo, 1990.
- Dežman, Jože: Druga svetovna vojna. Gorenjska : 1900–2000 : knjiga Gorenjske samozavesti. Kranj : Gorenjski glas, 1999 (Gorenjski kraji in ljudje; 14).
- Dežman, Jože: *S spravno ljubeznijo iz rdeče ledene dobe*. Celovec : Mohorjeva, 2005.
- Jan, Ivan: *Kokrški odred : narodnoosvobodilni boj pod Karavankami I-III*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980 (Knjižnica NOV in POS ; 26/4).
- Jan, Ivan: *Odstrte zavese I. Korenine zla*. Ljubljana : samozal., 1995.
- Kalinšek, Alojzij: *Občina Cerklje na Gorenjskem med okupacijo in revolucijo : kronika podkravških vasi*. Cerklje : [samozal.], 2004.
- Komelj, Milček: *Kronika Marjana Pogačnika o zaljubljenih v umetnost*. Ljubljana : KUD Logos, 2005.
- Kulovec, Vida, Jerkič, Branko: *Vlada bo posestvo vrnila Petru Hribarju*. *Delo*, Sobotna priloga, 19. 12. 1998, str. 43.
- Makarovič, Marija [ur.]: *Tako smo živeli. Življenjepisi koroških Slovencev 1, 2*. Celovec; Tinje : Krščanska kulturna zveza v Celovcu; Dom v Tinjah, 1993.
- Ramšak, Mojca: *Znanost med objektivnostjo in grožnjo subjektivnosti : vloga terenskih dnevnikov in empatije pri zapisovanju življenjskih zgodb*. *Traditiones* 31, 2, 2002, str. 93–114.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska. Knjiga 1: Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1990.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Erinnerungen an Schloss Strmol. Vilma Mlakar, geb. Urh, einst Zimmermädchen auf Strmol

Der vorliegende Beitrag bringt die Erinner-

ungen von Vilma Mlakar, geb. Urh (1920), einst Zimmermädchen auf Schloss Strmol (1939-1946). Die Erinnerungen legen Zeugnis ab vom Lebensstil auf Schloss Strmol im genannten Zeitabschnitt, von den Verrichtungen der Dienstboten sowohl im Schloss als auch im Wirtschaftsgebäude. Erwähnt wird auch die Jagd, an der Geschäftspartner und Familienfreunde, zum Großteil bekannte Ljubljanaer Ärzte und andere namhafte Slowenen jener Zeit teilnahmen. Kurz umrissen werden die Kleidung von Schlossinhabern und Dienstpersonal, Essgewohnheiten, Festivitäten, Besuche und Aufenthalte von Freunden, Bekannten und Verwandten auf Schloss Strmol sowie ihr Interesse für Kultur, Gesellschaftsspiele, Sport und Erholung. Der Industrielle Rado Hribar zeigt sich als großzügiger Mäzen von Malern, Literaten, Musikern, aber auch als Firmungs- und Taufpate von Kindern der umliegenden Dörfer.

Die persönliche Identität der Eheleute Hribar war geprägt durch das kulturelle Milieu zweier berühmter und nationalbewusster, materiell und geistig ansehnlicher slowenischer Familien, denen sie entstammten. Auf diesem geistigen Erbe bauten sie ihre Beziehungen zu anderen Leuten auf, was letztendlich schicksalshafte Folgen für beide haben sollte. Vor allem während des Kriegs befand sich das Schloss an exponierter Stelle. Es wurde von vielen ungeladenen hohen Vertretern der deutschen Besatzungsmacht in Slowenien aufgesucht, ferner von ihren deutschen und anderen fremden Geschäftspartnern aus der Vorkriegszeit, von persönlichen Freunden von Frau Ksenija aus ihrer Studienzeit in Berlin u.a. Obwohl sie allseitig die Partisanen unterstützten und sich nicht den Volksdeutschen anschließen wollten, wurden sie letztendlich als deutschfreundlich eingestuft. Da von den Eheleuten Hribar auch durch die Weiß- und Blaugardisten finanzielle Hilfeleistungen erpresst wurden, nutzten die Befürworter der kommunistischen Revolution diesen Umstand aus, um sich der Schlossherren vor Kriegsende zu entledigen. Die Erinnerungen vermitteln kostbare Informationen über Rado Hribar und seine Gattin Ksenija (geb. Gorup von Slavinski), und legen Zeugnis ab von ihrem Nationalgefühl während des Zweiten Weltkriegs. Vilma Mlakar war auch bei ihrer Festnahme anwesend, darum eröffnet ihre Erzählung neue Aspekte zur Beurteilung der quellenbelegten Ereignissen bei ihrer Ermordung.